

Vilniaus universiteto
Orientalistikos centras

Azijos studijų (arabistikos) programos studentas

DEIVIDAS GRIGARAVIČIUS

**Edukacinių metodų ir taisyklių taikymas
islamiškose medresėse IX a. – XI a.**

BAKALAURO DARBAS

Vadovas – lekt. Algimantas Litvinas

Vilnius 2017

Grigaravičius, Deividas

Edukacinių metodų ir taisyklių taikymas islamiškose medresėse IX a. – XI a.: bakalauro darbas / Deividas Grigaravičius, Azijos studijų (arabistikos) programos studentas; mokslinis vadovas lekt. Algimantas Litvinas; Vilniaus universitetas. Orientalistikos centras. – Vilnius, 2017. – 47lap. – Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 40 (33 pavad.)

Edukacija, universali prieiga, Auksinis islamo amžius, edukacinė metodologija, švietimo etika, medresė

Bakalauro darbo objektas - trijų Auksinio islamo amžiaus (IX–XI a.) metu gyvenusių mokslininkų suformuoti edukacinės metodologijos konceptai. Darbo tikslas– išsiaiškinti, kokios priežastys lėmė edukacinės metodikos ir taisyklių kūrimą bei tobulinimą, taip pat kas įtakojo greitą edukacinės sistemos tobulėjimo procesą. Darbo uždaviniai: atlikti sistematizuotos metodikos užuomazgų analizę, remiantis Ibn Saḥnūno (776-854) *Adab al-mu'allimin* (The Book of Rules of Conduct for Teachers), al-Qābisī (m. 967) *Al-Risalah al-Mufassilah li-Ahwal al-Muta'allimin wa Ahkam al-Mu'allimin wa al-Muta'allimin* (A Treatise Detailing the Circumstances of Students and the Rules Governing Teachers and Students) bei al-Ġazālī (1058-1111) *Ihya' 'Ulum al-Din* (The Revival of Religious Sciences), išsiaiškinti, kokie edukaciniai metodai buvo naudojami islamo viduramžių laikotarpiu. Tyrimo dalyku tapo islamo mąstytojų edukacinių konceptų variacijos bei ypatybių, kurias jie pabrėžia formuodami savo koncepcijas, kaita istorinių įvykių eigoje.

Atlikus lyginamąją trijų mokslininkų edukacinių konceptų analizę prieta prie išvados, jog islamiškas švietimas daugeliu aspektų skiriasi nuo kitų švietimo tipų teorijų dėl milžiniškos Korano įtakos visose gyvenimo srityse. Islamo kultūrinis apogėjus, kuris pasireiškė VIII-XII amžiuose, tapo logišku visos edukacijos tobulėjimo rezultatu dėl kelių esminių priežasčių. Pirmoji priežastis yra ta, kad tobulėjant islamo civilizacijai, neišvengiamai augo rašytinio žodžio svarba. Antroji priežastis - tai tendencija, kuri lėmė „protų migraciją“. Taip pat išsiaiškinta, kad edukacinės metodologijos vystymuisi tiesioginę įtaką turėjo pedagogų situacijos kaita, o švietimas islame buvo formuojamas ne vien musulmonų, įtakos šiam procesui taip pat turėjo užsienio kultūros ir moksliniai pasiekimai.

Šis tyrimas galėtų būti įdomus tam, kas domisi edukacija bei jos raida ir metodika islamui priklausančiose geografinėse teritorijose.

Turinys

Įvadas	5
1. Universali edukacinė prieiga islame	8
1.1 Filosofijos mokslo įtaka islamiškam švietimui	10
1.2 Pedagogo statuso iškilimas.....	13
1.3 Moterų edukacija.....	14
2. Sistematuotos metodikos taikymas edukacijoje.....	19
2.1 Muḥammadas (570–632), pirmasis pedagogas	20
2.2 Edukacinių institucijų kūrimasis	21
2.2.1 Korano mokykla	22
2.2.2 Pradinis švietimas (<i>kuttāb</i>)	22
2.2.3 Vidurinis švietimas (<i>madrasah</i>)	24
2.3 Edukacinė etika islame IX a. – XIa.....	25
2.4 Edukaciniai metodai islamo viduramžių laikotarpiu.....	26
2.4.1 Švietimo metodika pagal al-Ġazzālī.....	29
2.4.2 Ibn Saḥnūno, al-Qābisī švietimo konceptas ir taisyklės	32
2.4.3 Fizinės bausmės	33
2.5 Pedagogo atlygis	35
Išvados	38
Literatūros sąrašas.....	40
Priedai	43
Santrauka.....	47

Ivadas

Švietimas bet kurioje visuomenėje turi nenuginčijamą įtaką, būtent dėl edukacijos išvystomas potencialas perteikti arba formuoti socialines, kultūrinės ir politines vertybes naujosioms kartoms, kurios yra tarsi tuo metu vyraujančios edukacinės sistemos veidrodis (Koylu 2003, 138). Plečiantis islamo religijai, kartu ryškėjo ir pagrindiniai tikėjimo aspektai. Svarbus buvo ne tik pamaldumas, bet ir išsilavinimo siekimas, kurį skatino Pranašas: „Siekti žinių yra kiekvieno musulmono darbas, siek žinių ir mokyk kitus žmones“ (Book of Suna, 224 hadisas). VII - IX amžiai islame tapo laikotarpiu, kurio metu musulmonai švietimą suprato esant tinkamu kanalu, kuriuo visapusiškai gali būti perteikiama universali ir darni socialinė sistema, kaip tai nurodo Koranas (Günther 2005, 79). Iškilus norui siekti žinių, sparčiai pradėjo augti ir poreikis kurti prieinamą bei efektyvią švietimo sistemą tiek žemesniame, tiek ir aukštesniame lygmenyse bei susiformavo atskiras literatūros žanras apie švietimo metodologiją, skirtas pedagogams. Tokiu būdu edukacija islame įgavo svarbią reikšmę, o dėl pamatinio religijos koncepto, susijusio su žinių siekimu, tokiu būdu užsitarnaujant Dievo palankumą, edukacija tapo svarbia islamo varomąja jėga, kuri padėjo suklestėti visai arabų kultūrai, ir išgyveno Auksinį amžių (VIII–XIIa.). Mokslininkų diskusijos, susijusios su teoriniais ir praktiniais švietimo aspektais, yra vienas iš esminių komponentų arabų darbuose, parašytuose klasikinio islamo laikotarpiu ir aprėpiančiuose VII–XV amžius. Musulmonų mokslininkai, nagrinėję pedagoginius ir didaktinius klausimus, dažniausiai buvo filosofai, teologai ar teisininkai, kurie mokslinėje sferoje pasirodė atėję iš įvairių klasių ir buvo veikiami skirtingų mokslinių disciplinų, tačiau, nepaisant to, jog daugelis šių mokslininkų mokė, nė vienas iš jų nesispecializavo tik švietime ir švietimo teorijoje (Günther 2016, 72). Nepaisant to, jog islame Muḥammadas laikomas pirmuoju pedagogu, būtent Ibn Saḥnūno (776–854) dėka buvo formuojamos pirmosios edukacinės metodologijos ištakos, o jo kūrinys *Adab al-mu'allimin* tapo pamatiniu pedagogo žinynu, kuriame aptariamos švietėjams aktualios situacijos bei pateikiami konkretūs nurodymai.

Tyrimo tema - edukacinių metodų ir taisyklių taikymas islamiškose medresėse - yra pakankamai aktuali ir nagrinėta ne tik musulmonų mokslininkų, bet ir sulaukusi dėmesio iš Vakarų dėl gana paprastos priežasties.

Auksinio islamo amžiaus tarpsnis (IX–XI a.), tyrimą apibrėžiantis laikotarpis, pasirinktas dėl tuo metu gyvenusių ir veikusių bei darbe analizuojamų asmenybių įtakos visam edukaciniam perversmui. Nepaisant to, jog pirmoji edukacinė metodika rašytiniuose šaltiniuose islame užfiksuota VIII a., ji pasirodė tokia efektyvi, jog ne vienas metodas yra perimtas šiuolaikinių mokyklų bei naudojamas praktikoje ir Vakaruose, ir Rytuose.

Šio darbo tikslas - pasitelkus trijų labiausiai edukacijai islame nusipelnusių švietėjų bei Auksinio amžiaus mąstytojų - Ibn Saḥnūno (776-854), al-Qābisī (m. 967) bei al-Ġazālī (1058-1111) - pedagoginės metodikos konceptų veikalus bei trumpą, šiuos konceptus formavusių, gyvenamojo laikotarpio aplinkybių apžvalgą, išsiaiškinti, kokios priežastys lėmė edukacinės metodikos ir taisyklių kūrimąsi bei tobulinimą, kas turėjo įtakos greitam edukacinės sistemos tobulėjimo procesui, dėl kurio įvairios mokslo šakos islame suklestėjo dar iki Europos Apšvietos amžiaus. Darbo uždaviniai: išanalizuoti sistematizuotos metodikos užuomazgas islamo kultūroje; ištirti edukacinių institucijų raidą ir jų įtaka metodologijos formavimui; pasitelkus lyginamąjį metodą, ištirti, kaip kito edukacinė metodologija ir aptarti jos prieigą nagrinėjamų autorių veikaluose; išsiaiškinti, kokie edukaciniai metodai buvo naudojami islamo viduramžių laikotarpiu.

Teorinėje dalyje bus analizuojami tokie aspektai, kaip universali edukacinė prieiga islame, kuri buvo vienas iš faktorių, lėmusių staigų kultūrinį suklestėjimą. Analizuojama, kokią naudą atnešė etinių vertybių diegimas, kuris laikomas integralia islamo dalimi, ir kokių rezultatų buvo pasiekta iš glaudžios dorinio ugdymo ir praktinio mokymo simbiozės edukacinėje sferoje. Toliau bus tiriama filosofijos mokslo įtaka islamiškam švietimui, aiškinamasi, kokie veiksniai turėjo didžiausią įtaką formuojant tam tikrus edukacinius principus, ideologiją, remiantis ir nagrinėjant al-Ġazālī filosofiją švietimo klausimais. Taip pat bus apžvelgiama pedagogo vaidmens svarba Auksiniu islamo laikotarpiu.

Antroje dalyje bus nagrinėjamas sistematizuotos metodikos taikymas edukacijoje remiantis Ibn Saḥnūn, al-Qābisī, al-Ġazālī veikalais, aiškinamasi, kas lėmė pirmųjų metodikos ištakų kūrimąsi ir dėl kokių priežasčių ji tapo tokia efektyvi, o vėliau buvo perimta kitų mokslininkų. Taip pat bus apžvelgiama pirmųjų edukacinių institucijų, kuriose, perėjus nuo nesisteminio švietimo, pradėta naudoti konkreti

metodologija, raida bei analizuojamos tuo laikotarpiu egzistavusios etikos ir elgesio taisyklės, kurių turėjo laikytis pedagogas ir mokinys.

Rašant arabiškų vardų transliteraciją naudotasi Annemarie Schimmel knygos apie islamą vertimu, kurį atliko Kazimieras Seibutis bei knygoje pateikta arabiškų rašmenų transliteracijos lentelė (žr. priedus nr. 1).

1. Universali edukacinė prieiga islame

Daugeliu atvejų sutinkama, jog švietimas formuoja svarbiausią ryšį tarp žmogaus praeities ir ateities. Šis analizės ir žinių perdavimo procesas, kada susidorojama su dabartimi ir planuojama ateitis, nulemia bendruomenės galimybes išlikti. Būtent dėl švietimo yra išsaugojami kultūrinis paveldas, žinios ir bendruomenės vertybės, užtikrinamas kolektyvinio gyvenimo tęstinumas, perteikiama kultūros egzistavimo prasmė, padedama išlaikyti savitą pasaulėžiūrą. Islamas visais laikais didelę reikšmę skyrė edukacijai, jo dėka buvo sukurta visapusiška švietimo sistema. Pagal islamo mokymą, žmogus nepradėjo savo gyvenimo kelionės su nežinia ir tamsa, priešingai, ji buvo pradėta su žiniomis ir šviesa. Korane sakoma [2:31]: „Visagalis Dievas atskleidė Adomui visų daiktų vardus. Jis suteikė Adomui žinių pagrindus, kurie išskyrė jį iš visų kitų būtybių. Adomas buvo apdovanotas esminėmis savybėmis ir gyvenimo filosofijomis, kurios jį galiausiai pavertė aukščiausiuoju kūrinium, gyva būtybe ir užėmė aukščiausią vietą Dievo kūrinijoje. Su Adomo sukūrimu, Dievas atvėrė kelią, kurio dėka atsirado galimybė skleisti žinias apie jo visagalybę Adomo palikuonims per švietimą“ (Al-Attas 2006, 168).

Tiesą sakant, pirmoji komunikacijos sistema prasidėjo su angelo Gabrieliaus kelione, kurios metu jis pristatydavo Dievo žinias pranašams ir mokydavo juos apie Visagalio norus. Viena iš pagrindinių pranašų pareigų buvo šviesti žmones ir mokyti apie Dievą bei jam priskiriamas dangiškas savybes. Jo pasiuntiniai stengėsi sukurti humanišką socialinę tvarką ir, šviesdami žmones, implikuoti jiems pagrindines vertybes (Ten pat, 173). Taigi, Dievo dėka edukacija tapo geriausiu būdu perduoti savo norus ir įsakymus žmonėms. Islamas, lyginant su kitomis religijomis, edukaciją laiko vienu iš pagrindinių aspektų, dėl kurio atsiranda galimybė suprasti Dievo valią. Muḥammado gyvenamuoju laikotarpiu kinai ir graikai buvo išvystę mokslą bei kultūrą tokiu lygiu, kad jų civilizacijos pasiekė savo apogėjų, tačiau pagrindinė problema buvo ta, jog šios civilizacijos nesugebėjo suteikti edukacinės prieigos paprastiems savo piliečiams (Al-Attas 1980, 8). Jų švietimo sistema nebuvo universali ir buvo prieinama tik tam tikros klasės žmonėms. Pavyzdžiui, Platono kūrinys „Respublika“ nebuvo įkandamas paprastiems žmonėms, kadangi jo idėjos nebuvo grindžiamos universalumu ir kūrinio filosofija buvo orientuota tik į tam tikrą klasę.

Islamas yra pirmoji religija, kuri suteikė švietimui universalias savybes ir žinių siekimas tapo socialine atsakomybe bei pagrindine pareiga kiekvienam vyrui ir moteriai. (Ten pat, 13). Tą įrodo Pranašo žodžiai: „Siekti žinių yra kiekvieno musulmono darbas, siek žinių ir mokyk kitus žmones“ (Book of Suna, 224 hadisas). Nors islamas pabrėžia edukacijos svarbą, tačiau tuo pat metu smerkia destruktivyvą švietimą, kuris yra apgaulingas ir klaidinantis. Pagal Pranašą, vyrauja du švietimo tipai: 1) žinios širdyje, šio tipo žinios yra naudingos; 2) „liežuvio žinios“, tai Dievo argumentai prieš žmones. Atsižvelgiant į tai, islame draudžiama siekti išsimokslinimo vardan asmeninio dominavimo prieš kitus žmones (Ahmad 1989, 147). Taip pat smerkiami mokslininkai, kurie visų pirma siekia šlovės bei, palikę edukacinę misiją pašonėje, yra vedami asmeninių ambicijų.

Nepaisant visų pasiekimų ankstesniais laikotarpiais, islamo pasaulis nesugebėjo pasipriešinti pažangiai, kultūrinei ir edukacinei Vakarų ekspansijai. Šis procesas prasidėjo maždaug XVIII a., kai arabai perėmė svetimus administravimo būdus, tam tikrus teisės bruožus ir socialinių institucijų modelius (Cook 1999, 340). Islame etinių vertybių diegimas laikomas integralia edukacinės sistemos dalimi. Taip pat daug dėmesio skiriama orientavimuisi į sielos purifikaciją, kuri aprašoma Korane. Tai yra priežastys, kodėl islame dorinis ugdymas ir praktinis mokymas nuo pat Korano atsiradimo buvo veikiami tarpusavio simbiozės ir figūravo kaip svarbios delionės dalys edukacinėje sistemoje. Islame švietimas vardan švietimo negali egzistuoti, tai turi būti įrankis arba šaltinis, kurio dėka reikia siekti pagrindinio tikslo, užsitarnauti Dievo nuolankumą vykdant jo norus (Panjwani 2004, 8). Religijos veiksnys edukaciniame procese vaidina išskirtinį vaidmenį, šį teiginį pripažįsta daugelis intelektualų. Cook (1999, 345) teigia, jog islamiška ideologija buvo švietimo suklestėjimo priežastis. Žvelgiant iš šios kultūrinės perspektyvos, galima teigti, jog būtent dėl religijos specifiškumo edukacine prasme islame buvo pasiektas kultūrinis apogėjus. Taip pat vienas iš pagrindinių švietimo tikslų yra paversti mokinį į dorą ir pamaldų bei dievobaimingą žmogų. Kitaip tariant, suteikti mokiniams galimybę vadovautis savo protu ir formuoti polinkius teisinga kryptimi, diegti meilę ir ugdyti nuolankumą Dievui, kad galėtų atlikti individualias ir kolektyvines pareigas. Šiuo klausimu yra kelios skirtingos nuomonės. Pagal vieną iš jų, individualios asmenybės

vystymasis yra viena iš pagrindinių vertybių, kada nerūpi kolektyvinės atsakomybės idėja. Antroji nuomonė yra ta, jog individualumas yra panašus kolektyvumui, kai nesirūpinama asmenybės vystymu. Šie du požiūriai nėra pagrįsti tiesos ar tikrovės, tačiau taip pabrėžiama individo asmenybės svarba, dėl šios priežasties kiekvienas žmogus yra atsakingas Dievui. Taigi, kad ir kokie veiksmai atliekami tikrame pasaulyje, tai daroma dėl pomirtinio gyvenimo. Islamas kiekvienam garantuoja pagrindines žmogaus teises ir griežtai draudžia bet kokioms išorinėms jėgoms į jas kištis: „Dievas žmogų įpareigoja būti atsakingu tik pagal jo galimybes. Asmuo gaus tiek, kiek įdėjo pastangų, ir kentės už tai, už ką yra atsakingas“ [42:15].

1.1 Filosofijos mokslo įtaka islamiškam švietimui

Didelę įtaką visam edukaciniam arabų procesui turėjo daugelį amžių jų bendruomenę supantys įvairūs mokymų ir žinių srautai (sufizmas, filosofija, teologija) ir visi jie turėjo įtakos švietimo vystymuisi. Musulmonų filosofinės idėjos buvo smarkiai įtakotos graikų filosofijos ir Korano filosofinio koncepto (Sharif 1966, 77). Musulmonai siekė suderinti graikų filosofiją su Koranu, o pirmieji graikų kūrinių vertimai prasidėjo dar umajadų dinastijos laikotarpiu. Platonas žinias laikė būtinybe, norint suprasti tikrąsias daiktų reikšmes. Jis manė, jog tikroji daikto prigimtis negali būti suvokiama per pojūčius ir percepciją, taip pat, jog Dievas sukūrė žmogų iš keturių elementų suteikdamas sielą ir intelektą. Anot Platono, siela yra nemateriali ir svarbesnė už kūną, kadangi yra apdovanota galimybe išsiaiškinti tikrąją tiesą (Ten pat, 96).

Nors graikų darbai buvo verčiami iš originalo kalbos ir kai kurie vertimai bei komentarai iš jų ypatingai paplito tarp musulmonų, pabrėžiama, jog ne visi jie buvo teisingi. Šių darbų interpretuotojai pridėjo jiems religinių ir mistinių spalvų ir sumaišė šias idėjas su neoplatoniškosiomis, priskyrė jas Platonui bei Aristoteliui. Žmogaus siela negali per protą pažinti Dievo, jis pažįstamas per ekstazę, todėl nenuostabu, jog musulmonų filosofai bandė suderinti Platono ir Aristotelio idėjas su islamiškais principais (Ten pat, 103).

Anot al-Ġazzālī (1993, 55), pagrindinis švietimo tikslas yra charakterio tobulinimas, kuris be moralinių ir etinių savybių, tokių kaip paklusnumas, kuklumas, paprastumas ir neapykanta, yra priešingybė tokioms kaip išdidumas, prisirišimas prie turtų ir melas, reiškė visišką atsidavimą Dievo valiai, priklausymą ir dėkingumą jam. Pagrindinė idėja yra ta, kad per švietimą vaikas turėtų būti supažindinamas su islamo įstatymais studijuojant Koraną ir suną. Tai jam suteiks teorinių žinių apie islamą, o švietimo sistema turėtų būti orientuota į mokymą reguliariai melstis, pasninkauti ir sekti kitas pareigas islame, taip pat turėtų ugdyti vaiko nuomonės tvirtumą religiniais aspektais, antraip jis lengvai nukryptų iš teisingo kelio. Al-Ġazzālī pabrėžė religinių ir moralinių mokymų svarbą, kritikavo individualios sielos mirtingumą, siūlė racionalių mokslų (filosofija, logika) įtraukimą į islamo mokymo programą (Schimmel 2001, 101). Svarbi edukacinio koncepto tobulinimo idėja buvo ir ta, kad pedagogas turi skirti didelį dėmesį pasiruošimui pamokoms bei pabrėžiamas esminis principas - mokytojas privalo turėti pakankamą dėstomo dalyko žinių bagažą (Korani 2015, 35).

Pereita prie idėjos, jog pamokos turi būti plėtojamos įtraukiant mokinius į diskusijas, tokiu būdu medžiaga bus lengviau įsisavinama, o naujos žinios turi būti susijusios su jau turimomis. Pagal naująją edukacinę ideologiją, mokytojas turi pradėti nuo lengvesnės medžiagos ir, kai ji yra įsisavinama, palaipsniui pereiti prie sunkesnės, kitu atveju mokinys bus sutrikęs ir praras susidomėjimą dėstomu dalyku (Khalediy 2000, 44). Dar vienas svarbus sėkmingos pamokos aspektas yra tas, kad mokytojas turi žinoti savo mokinių galimybes ir interesus bei pagal šiuos kriterijus planuoti tolimesnį mokymą. Iš savo studentų al-Ġazzālī tikėjosi aukštų moralinių ir etinių savybių, norėjo, kad mokinys išsigrįnintų nuo blogų įpročių ir savybių, nes „žinių tobulumas ir šviesus intelektas yra kelias į pomirtinį gyvenimą“ (Al-Ghazali 1993, 29).

Mokiniai neturi būti arogantiški ir turėtų vengti savo žinių demonstravimo prieš mokytoją, turi laikytis mokytojo nurodymų taip, kaip „pacientas laikosi gydytojo nurodymų“ (Ten pat, 55). Tikėjo, jog kai kurie mokiniai pernelyg didžiuojasi mokytojo, pas kurį mokosi, autoritetu ir patarė jiems nesiblaškyti tarp žinomų bei mažiau žinomų vardų, o tapti „minkštu akmeniu, kuris sugeria visą ant jo krentantį lietų“. Manė, jog mokytojais turi jausti mokiniams meilę ir gerumą, tapti gerų manierų

ir dorybės simboliu, kuri mokiniai sektų kaip pavyzdį, ir tokiu būdu netiesiogiai formuoti jų charakterius (Memon 2016, 83). Mokytojas privalo būti visiškai sąžiningas savo profesijoje ir vienodą dėmesį skirti tiek turtingiems, tiek vargšams mokiniams. Prieš pradėdamas mokyti, turi atsižvelgti į mokinio intelektualinį lygį ir gebėti teikti žinias, kurios yra už studento suvokimo ribų. Žinios islame apibrėžiamos kaip „sielos atvykimas į daikto reikšmę ar žinių objektą“ (Al-Attas 1980, 17). Švietimo apibrėžimas neapsiriboja vien epistemologiniais aspektais, taip pat apima etikos ir kitas sritis. Islamiškas švietimas siekia harmoningai formuoti žmogaus asmenybę, tačiau siekiama ne tik minčių ir veiksmų, instinktų ir proto, jausmų ir emocijų, bet ir žinių bei charakterio harmonijos. Islamiškas harmonijos konceptas apima išsisknijusį nuolankumo formavimą Dievui, meilę kitoms būtybėms, atkaklumą, sąžiningumą, padorumą sakyti tiesą, subalansuotą požiūrį į problemas, kurios liečia žmogaus emocijas. Taigi, švietimas, neskirdamas dėmesio charakterio ugdymui, islame neturi jokios vertės (Grohmann 2012, 312). Šioje koncepcijoje švietimas suprantamas ne tik kaip informacijos, žinių įgijimas ar gebėjimas analizuoti, bet ir kaip šių procesų jungtis su žmogaus etine atsakomybe. Tačiau tai jokių būdu nereiškia, kad tik tai, kas yra apreiškimas, yra žinios, arba tik tai, kas yra suderinama su apreiškimu, yra tikrasis žinojimas. Musulmonai tiki, kad visos žinios kyla iš Dievo ir kad toks žinių įgijimas žmogui gali būti pažįstamas įvairiais būdais. Tai savo ruožtu reiškia, kad ir indukcinis stebėjimas, ir dedukcinis mąstymas yra teisingi metodai įgyti žinias (Al-Attas 1990, 1). Kadangi žinios islame yra glaudžiai susijusios su tikėjimu, galima teigti, jog islamo pasaulėžiūra, išgaunama iš Korano ir pranašo Muḥammado tradicijos (sunos), sudarytos tiek iš tikėjimo, tiek ir iš įvairių mokslų. Kartu šie elementai formuoja bendrą islamo sąmonę, o žinios yra tikėjimo dalis.

Taigi, musulmonams privaloma siekti žinių ir vystyti jas įvairiose srityse, būtent dėl šios priežasties įvairūs mokslai (*'ulum*) buvo studijuojami, plėtojami ir populiarinami dar ilgą laikotarpį iki Europos apšvietos amžių pradžios. Žvilgsnis į klasifikuojamus mokslus, kurie buvo kultivuojami musulmonų ir mokomi aukštesniojo mokslo institucijose praeityje, pasitarnaus kaip įžanga į praktiškesnius islamo švietimo aspektus. Musulmonų mokslininkai paprastai mokslus skirsto į dvi rūšis: racionaliuosius (al-'ulum al-'aqliyyah) ir tradicinius (al-'ulum al-naqliyyah).

Pirmieji dar vadinami intelektualiais mokslais ir yra žinios, kurios kyla iš žmogaus proto pajėgumo, jutimo suvokimo ir stebėjimo. Antrieji taip pat vadinami apreikštosiomis žiniomis, jos nereikalauja intelekto, bet yra perduodamos žmogui per apreikškimą (Ibn Khaldun 1971, chapter 6).

1.2 Pedagogo statuso iškilimas

Tobulėjant islamo civilizacijai ir sėkmingai išsaugant savo kultūrinį paveldą, rašytinis žodis tapo pagrindine figūra lavinant oratorinius sugebėjimus. Atsižvelgus į visą situaciją, iškilo raštingų arabų paklausa, kurie būtų potencialūs pretendentai užimti įvairias pozicijas (raštininkų, sąskaitininkų). Dėl šių priežasčių intelektualams atsivėrė platesnės galimybės save realizuoti bei iškilo elitinės kvalifikacijos pedagogų klasė, kuri turėjo šviesti ateities princų ir pasiturinčiųjų sūnus. Šiuo laikotarpiu taip pat išpopuliarėjo tendencija, kurios vedami mokslininkai keliaudavo į kitus miestus ir tolimus kraštus, siekdami praplėsti savo pasaulėžiūrą ir pasisemti naujų žinių. Svarbus faktorius buvo tai, jog niekas netrukdė mokslininkams laisvai keliauti vykdant edukacines misijas ar siekiant įgyti žinių. Dėl šio veiksnio žinios plito greičiau, o bendras išsilavinimo lygis augo gana sparčiu tempu. Tarp musulmonų buvo populiarus Ibn al-Qaysarānī (m. 507) užfiksuotas hadisas, kuris labai greitai išpopuliarėjo, o vėlesniais laikais kėlė daug diskusijų: „Siekite žinių net jei jos būtų Kinijoje, žinių siekimas yra privalomas kiekvienam musulmonui, vyrui ar moteriai“. Nepaisant to, jog šis hadisas ne visų pripažįstamas kaip patikimas (dažniausiai laikomas fabrikacija), Pranašo žodžiai turi dvi reikšmes, kurios atskleidžia esminius islamo švietimo principus: išsimokslinimo privaloma siekti visą savo gyvenimą ir švietimas turi būti vienodai prieinamas tiek moterims, tiek vyrams.

Arabai ypatingai domėjosi ne tik Koranu, suna, bet ir tiksliais mokslais, jurisprudencija (Massialas & Jarrar 1983, 10-11). Kai kurie iš arabų mokslininkų tapo tokie žinomi, jog studentai iš įvairių islamiškų kraštų vyko prisijungti mokytis iš jų. Svarbus aspektas yra tai, jog, norint prisijungti prie žymių mokytojų, studentas privalėjo įgyti aukštą raštingumo ir skaitymo lygį. Pirmaisiais keturiais islamo amžiais tą padaryti įmanoma buvo tik bibliotekose (*maktab*), kurios buvo vienintelės universalios institucijos, siekiant lavinti šiuos įgūdžius (al-Bayruti, 1994, 116-119). Švietimo plėtra islame toliau išliko svarbiu aspektu, o viso to rezultatas buvo

atsirandantys vertimų ir mokslinių tyrimų centrai. Edukacinė sistema taip išsiplėtė, jog mokslininkai buvo kviečiami ateiti tęsti mokslų ir jiems buvo suteikiamos stipendijos.

Apibendrinant galima teigti, kad pedagogo profesija islamo pradžioje dažniausiai nebuvo labai pelninga, tačiau po truputį buvo kuriamos taisyklės, dėl kurių edukacinė sistema islame sparčiai žengė į priekį, o tam didelę įtaką turėjo vis gerėjančios mokytojų darbo sąlygos. Nors pedagogas po sutarties sudarymo su konkrečiu asmeniu tapdavo jo darbuotoju ir įsipareigodavo, mokytojui nebuvo trukdoma siekti papildomų pajamų. Jis galėdavo mokyti kelias grupes vaikų, jeigu sugebėdavo viską suderinti ir savo laiką paskirstyti po lygiai. Taip pat labai svarbus faktorius, kuris irgi įtakojo edukacijos tobulėjimą, buvo tai, jog, kai su mokytoju sudaroma ne mažiau nei vienerių metų sutartis, tėvai arba globėjai privalėdavo pasirūpinti mokymosi vieta (Ibn Sahnun 2010, 15). Dėl šios priežasties nuo mokytojo pečių buvo nuimama dalis naštos, o tai lėmė laisvą švietėjų migraciją iš miestų į miestus, kai galima susikoncentruoti tik į darbą, už nugaros paliekant visus organizacinius reikalus. Pedagogams palankios sąlygos tuo nesibaigė - jie turėjo išskirtinių teisių net į vergus. Nors islame žmogaus poelgis, kada leidžiama vergui išsipirkti, laikomas didžiai gerbtinu, švietėjas tam tikrais atvejais apsiimdavo juos mokyti, susitaręs su šeimininku, jog mainais į tai jam priklausys pusė teisių į šeimininko nuosavybę, šiuo atveju vergą. (Ten pat, 17; Al-Qabisi 2010, 41) Atsižvelgiant į visas palankias sąlygas, kurios buvo įtvirtintos ir prisidėjo prie tolimesnės edukacinės plėtros, nekelia nuostabos tai, jog islamas išgyveno savo kultūrinį apogėjų, o mokslininkai musulmonai prisidėjo prie ne vieno svarbaus atradimo ir tobulėjimo įvairiose srityse (medicina, astronomija, matematika ir t.t.).

1.3 Moterų edukacija

Kai islamo religija pradėjo plisti skleisdama savo mokymą ir gyvenimo būdą, moterys mečetėse būdavo kartu su vyrais, tačiau bėgant laikui joms darėsi vis sunkiau klausytis Pranašo dėl vyrų gausos, todėl kartais jam dėl to skųdavosi. Pranašas, į tai atsižvelgęs, paskyrė joms konkrečią dieną, kada laikas bus skiriamas tik moterims ir jų mokymams (Memon 2016, 73). Tuo laikotarpiu moterys nebuvo diskriminuojamos ar kitaip engiamos įvairiose srityse, jos galėjo bendradarbiauti su vyrais, užsidirbti

pragyvenimui ir toliau vystyti savo gabumus. Viduramžių laikų musulmonų visuomenėje, taip pat ir kitose kultūrose panašiu laikotarpiu, didžioji dalis literatūros, kuri susijusi su vaikų švietimu, dedikuojama vyriškos lyties atstovams.

Norint analizuoti al-Ġazzālī darbų principus ir metodiką, reikia suvokti, kokioje epochoje jis gyveno ir kokios ideologijos supo. Al-Ġazzālī žinių konceptas bei metodika, kaip ir daugelio XVIII a. Vakarų mokslininkų, buvo labiausiai koncertuota į berniukų, o ne mergaičių švietimą. Nepaisant to, jog islamo religija ragina moteris siekti išsilavinimo, al-Ġazzālī pasisakė, kad moterų edukacija yra labai ribota, kadangi jas mokyti turėtų jų vyrai arba tėvai, tai yra jų atsakomybė išmokyti meldimosi taisyklių ir kitų būtiniausių aspektų. Ironiška tai, jog al-Ġazzālī (1993, 27) pripažįsta, kad mokymas ir mokymasis yra aukščiausiasis Dievo garbinimo lygmuo, teigė, jog moterims pakanka tik religinio švietimo. Šiuos savo žodžius aiškino tuo, kad moterims užtenka religijos pagrindų, kurie padėtų atlikti savo pareigas ir kaip žmonoms, ir kaip motinoms. Taigi, moteris namus palikti ir eiti mokytis galėjo tik vyrui leidus. Tačiau, jeigu vyras savo žmonos nešviesdavo, ji galėdavo eiti į mokymo įstaigą ir, jeigu jai būtų trukdoma, tai jau traktuojama kaip nusižengimas (Ahmad 1989, 83).

Ne visi mokslininkai pritaria šiai moterų diskriminacijai al-Ġazzālī metodikoje dėl vienos priežasties, kadangi jo veikaluose gana sunku suprasti, ar turinys tikrai adresuojamas tik vyriškos lyties atstovams dėl įvardžio „jis“ naudojimo, kada mintis adresuojama apskritai žmonėms, o ne konkrečiai vyrams (Winter 1997, 41). Taip pat abejonių kelia tai, kokių būdu al-Ġazzālī priėjo tokias išvadas, jei pačiame islame į moterų švietimą žiūrima kur kas tolerantiškiau, o Korane aiškiai rašoma, jog vyrai ir moterys bus vienodai apdovanoti už jų pastangas. Kitaip tariant, niekas neginčijo fakto, jog moterys dvasiniu statusu yra lygios vyrams, tačiau švietime šio principo nebuvo laikomasi, nors edukacija islame ir nebuvo skirstoma į šventą ir sekuliarią (Ten pat, 43). Iš viso to kyla išvada, jog tiek moterys, tiek vyrai turi būti mokomi ir vertinami vienodai. Be visų, jau minėtų dalykų, taip pat būta pavyzdžių, kai moterys islame buvo mokomos ne tik skaityti ir rašyti, bet ir turėjo atlikti abi užduotis. Kada kalbama apie moterų edukaciją ir jų nuopelnus, tai susidaro toks įspūdis, jog jų pasiekimai nebuvo reikšmingi ir darbų įtaka neturėjo didesnės reikšmės.

Nors Muḥammadas įvardijo aišką tikslą musulmonams siekti išsimokslinimo ir moterų nuo vyrų neišskyrė, po Pranašo mirties moterų padėtis suprastėjo ir joms pasidarė sudėtinga siekti mokslų. Kada siekiama išanalizuoti tokios edukacinės stagnacijos moterų atžvilgiu priežastis, musulmonų vyrai argumentuoja tuo, jog neleidžiant moterims įgyti išsilavinimo, nes tokiu būdu jas saugo. Kitaip moteris turėtų palikinėti namus ir vaikščioti į mokymosi įstaigą, taip demonstruodamos save išoriniam pasauliui. Šios nuomonės mąstytojai remiasi hadisu, kuriame Pranašo žmona ‘Ā’iša (612–678) sako: „Nemokykite merginų rašto, bet mokykite jas siūti“ (Al-Mannawi 1995, 430).

Kai peržvelgiama hadisų literatūra, tampa aišku, jog šis hadisas turi problemą. Visų pirma, hadiso grandis (*isnād*) yra silpna ir prieštarauja kitiems, kuriuos pasakojo ‘Ā’iša. Al-Bukhari (1999, 479-480) mini hadisus, pasakotus ‘Ā’išos kai ji bendravo su kitomis moterimis. Yra aišku, jog bet kurie hadisai, kuriuose menkinamas moterų švietimo klausimas, prieštarauja tam, ką pati Pranašo žmona savo gyvenamuoju laikotarpiu veikė. Taip pat prieštarauja Muḥammado žodžiams, kurie skatino be jokios diskriminacijos visus vyrus ir moteris siekti išsilavinimo. Šis klaidingas požiūris ne tik prieštarauja islamo tradicijai, tačiau ir Pranašo žmonos asmenybei bei charakteriui. Nepaisant to, šis hadisas vis tiek buvo naudojamas nekreipiant dėmesio į tai, jog yra silpnas, užkertant kelią moterims siekti išsilavinimo (Roded 1994, 26). Ši fabrikacija vis dar turi neigiamą įtaką moderniam islamui, kur žmonės yra pasiskirstę į dvi stovyklas: vieni teigia, jog moterų edukacija yra privilegija, kiti, kad moteris gali pati nuspręsti, ar nori įgyti išsilavinimą. Vyravo ir nuomonė, jog, jeigu moterys bus šviečiamos, tai taps lygios vyrams ir ateityje dėl to gali namuose kilti problemų. Dėl tokių priežasčių ne viena klaidinga nuomonė buvo priimta kaip islamo teisė, nors tai tik tradicijos, sukurtos žmonių, o pasekmės jaučiamos ir šiomis dienomis. Vis dėlto ne taip dažnai aptariami biografiniai žinynai leidžia giliau pasidomėti ir suprasti svarų moterų indėlį tokiose srityse kaip hadisų padavimai. Pavyzdžiui, ‘Ā’iša, Pranašo našlė, buvo pripažinta hadisų perdavėja ir nemažai jos pranešimų buvo užfiksuota al-Bukhari (m. 870), autoritetingiausio sunitų hadisų rinkinio autoriaus. Ji taip pat buvo žinoma dėl Korano egzegezės ir su ja plačiai konsultavosi artimiausi Pranašo bendražygiai. Vėlesniais laikotarpiais apie moterų pasiekimus liudija Muḥammad b. ‘Abd al-Raḥman al-Sakhāwī (1497 d.) biografiniai žinynai, kuriuose sukaupta

informacija apie daugiau nei tūkstantį moterų, kurios išsiskyrė savo religiniu pamaldumu ir atsidavimu religiniam mokslui. Labiausiai šios moterys pasižymėjo tiek įgydamos, tiek ir skleisdamos žinias apie religiją bei perduodamos hadisus.

Seksualinė segregacija viduramžiškoje musulmonų visuomenėje buvo visiškai natūralus reiškinys, todėl moterims buvo implikuojamas namų šeimininkės vaidmuo ir apie jų darbus bei kitas veiklos sferas nėra taip daug žinoma. Tačiau tos, kurios pasirinkdavo mokslo kelią, kaip ir jų kolegos vyrai, daug metų praleido mokydamosis iš žinomų pedagogų, kol pagaliau gaudavo mokslų sertifikatą (*ijaza*), kuris leido mokyti kitus asmenis (Ten pat, 34). Kaip ir jų kolegos vyrai, moterys sunkiai dirbo, kad galėtų praverti religinio mokymo pasaulio duris ir palikti pėdsaką istorijoje. Gabiausių moterų akademinis mokymas niekuo nesiskyrė nei griežtumu, nei kruopštumu nuo to, kuris buvo teikiamas vyrams. Šis faktas yra tvirtas ir nekelia abejonių dėl akademinio pripažinimo masto, kuris atėjo kaip viso šio proceso rezultatas. Dar vienas įrodymas yra studentų, kuriuos švietė moterys, skaičius. Tarp jų yra tokios asmenybės kaip al-Sakhāwī ir jo paties mokytojas Ibn Ḥajaras (852AH/1449) (Berkey 1991, 151). Kai kurios moteriškos lyties atstovės buvo pasišventusios mokslui ir savo edukacinį tobulėjimą tęsė kituose miestuose. Pavyzdžiui, Fāṭima (m. 632), Muḥammado dukra, mokslo sertifikatus gavo Damaske, Egipte, Alepe, Hamoje ir kitose vietose, studijavo su garsiais žmonėmis, tokiais kaip hadisų mokslininkas Ibn Asākir (571AH/1176). Ibn Ḥajaro dukra taip pat gavo diplomus iš daugelio egiptiečių ir sirų mokslininkų, o *rihlat talab al-ilm* (Žinių siekimo kelionė) prasidėjo dar tada, kai jai buvo ketveri metai ir tėvas atsivedė ją į Meką klausytis žymių recituotojų. Kai kurioms iš šių moterų netgi buvo vartojamas specialus terminas *rai'sa*, reiškiantis moterį vadovę. Tai tik dar kartą įrodo, jog moterys islamo švietimo pasaulyje užėmė svarbias pozicijas, turėjo svarų žodį ir išskirtinį meistriškumą bei kompetenciją mokslo srityje. Pavyzdžiui, Fāṭima bint al-Ḥasān gavo tūkstantį dinarų iš kalifo al-Kunderī už tai, jog parašė sutartį. Ibn al-Jāwzi (m. 1201) ir kiti viduramžių islamo mąstytojai dokumentavo savo stebėjimus ir interpretacijas, kuriuose pažymima, jog dauguma XI a. moterų buvo neraštingos, tačiau vis tiek turėjo didelę įtaką visuomenėje. Šį teiginį įrodo al-Jāwzi biografijų kolekcija, kurioje minima 240 moterų (apie 23% bendro paminėto žmonių skaičiaus), pasiekusių reikšmingų pasiekimų (Roded 1994, iv).

Apibendrinant, pagal al-Ġazzālī ideologiją, kuri liečia moterų švietimą ir nustato tam tikras ribas moterų edukacijai už namų ribų, galima teigti, jog jis laikėsi konservatyvių tradicinių pažiūrų. Pripažino, jog moterims religinis švietimas yra būtinas ir kad joks musulmonas neturėtų ignoruoti religinių klausimų, tačiau, be viso to, nepasisakė už tolimesnę moterų edukaciją. Nors mokslininkai sutinka, jog didžioji jo darbų dalis buvo orientuota į teologiją ir kad rasti komentarus apie tuos kūrinius sunku, al-Ġazzālī nepaliko nuošalyje moterų edukacijos, tačiau išspraudė ją į tam tikrus rėmus, kurie prieštarauja islamo principams. Toks konceptas laikui bėgant buvo asimiliuotas islame, mitai apie moterų edukacijos ribotumą racionalizuoti, priimti kaip normos ir visi šie veiksniai lėmė tolimesnę moterų edukacinę stagnaciją, kurios padariniai jaučiami ir moderniaisiais laikais. Schimmel (1997, 180) teigia, jog viena iš priežasčių taip pat buvo netinkamas Korano interpretavimas moterų atžvilgiu, kadangi visos interpretacijos buvo atliekamos vyriškos lyties atstovų.

2. Sistematizuotos metodikos taikymas edukacijoje

Pati švietimo teorija buvo grindžiama mokslininkų darbais. Bėgant laikui kilo naujos idėjos ir formavosi specifinis požiūris į tam tikrus dalykus, kitaip tariant, pradėta kreipti dėmesį į konkrečius aspektus, tokius kaip besimokančiojo elgesys, jo galimybės bei mokymosi aplinka. Šie faktoriai senesniuose švietimo lygmenyse nebuvo kertiniai, tačiau, tobulėjant edukacijai, jų svarba buvo akivaizdi, o įtaka nenuginčijama. Ankstyvojo islamo švietėjai teigė, jog edukacijos sėkmė priklauso nuo kelių faktorių: besimokančiojo pasirengimo, jo interesų ir motyvacijos (Massialas & Jarrar 1983, 12; Subh 1993, 314-315).

Pedagogams buvo aišku tai, jog kalba, kaip mokymosi priemonė, turi įtakos tolesniam mokinių pažinimo formavimui, o teisingų metodų taikymas yra esminis dalykas, padedantis mokiniams pasiekti tam tikrą žinių lygį. Atsižvelgiant į visa tai, mokytojų buvo prašoma mokomąją medžiagą pateikti įvertinus mokinių galimybes ir jų supratimo lygį, antraip jie pradėtų blaškytis, nebesukoncentruotų dėmesio, o galiausiai nukentėtų bendri rezultatai. Nepaisant skirtingo gyvenamojo laikotarpio, Ibn Saḥnūn, al-Qābisī, al-Ġazzālī manė, jog švietimo metodika turi būti kuo paprastesnė, reikia pradėti nuo nesunkių, lengviau įsisavinamų dalykų ir palaipsniui pereiti prie sunkesnės medžiagos. Pedagogo pareigos arabų pasaulyje buvo didžiai gerbiamos ir į jas žiūrima atsakingai, o didžiausią įtaką, be abejo, turėjo teologai, mažesnę - mistikai ir filosofai, tačiau įdomu tai, jog mokytojai siekė ne tik išmokyti, bet populiaru buvo ir mokinių bei jų galimybių analizė (Berkey 1992, 32). Siekta išsiaiškinti būdus, kurie paspartintų edukaciją, pritaikyti naujus metodus praktikoje ir būtent dėl šių priežasčių švietimo sistema vis labiau vystėsi ir tobulėjo. Islame buvo naudojami veiksmingi būdai ne tik siekiant žmonėms įskiepyti moralines normas, bet ir lavinant žmogaus protą. Musulmonų pasiekimai moksle ir edukacijoje tapo pavyzdžiu kitoms tautoms ir dalis jų buvo perimti Europoje. Didelę įtaką šiems pasiekimams turėjo teisingų mokymo metodų ir įvairių stilių parinkimas. Anot Korano, žinios geriausiai įsisavinamos tada, kai širdis atvira, siela tyra, o intelektas tinkamo lygio, tačiau arabų pedagogai suprato esminius veiksnius, lemiančius tolimesnę sėkmingą edukacijos raidą. Jie taip pat kreipė dėmesį į vaiko psichologinį vystymąsi, intelekto brandą bei studijavo mokinių elgseną.

2.1 Muḥammadas (570–632), pirmasis pedagogas

Nuo pat islamo, kaip pagrindinės religijos, įsitvirtinimo pirmuoju pedagogu regione buvo laikomas Muḥammadas. Jis ne tik skleidė žinias apie religiją, mokė žmonės dorai gyventi, bet ir pirmasis pradėjo taikyti edukacinę metodiką praktikoje, apie kurios naudą nebūtinai suprato iš karto. Pranašo, kaip mokytojo, sėkmė priklausė nuo daugybės aspektų, o vienas iš jų buvo labai aiški kalbėjimo maniera. Manoma, kad būtent dėl jos Muḥammado bendražygiai įsiminė tiek daug pamokymų. Apie Pranašo kalbėseną užsimenama ne vienama veikale: „Kalbėdavo taip aiškiai, jog jei kas nors būtų panorėjęs, galėtų suskaičiuoti visus jo išstartus žodžius" (Al-Bukhari, 2001). Be viso to, naudojo įvairius metodus, kurie vėliau buvo perimti kitų švietėjų. Vienas iš Pranašo būdų buvo pasakoti istorijas aktyviai gestikuliuojant ir tokia pagalbine priemone pasakojimą padaryti kuo aiškesnį, rankų judesiais pabrėžti kertines mintis. Kartais net pasitelkdavo į pagalbą paprastus piešinius, siekdamas perteikti mokiniams savo abstrakčias idėjas (Korani 2015, 35).

Tai reiškia, jog Muḥammadas jau tada suprato, jog ne visi mokiniai yra vienodo pajėgumo apdoroti įvairius dalykus, todėl tokiu būdu palengvindavo informacijos įsisavinimą tiems, kurie geriau suprasdavo medžiagą, pateiktą vizualiai. Didžiausią įspūdį, kada kalbama apie Pranašo metodiką, kelia tai, jog jis jau tada kreipė dėmesį į tokius edukacinius aspektus, kaip tinkamo laiko parinkimas pamokai, mokomosios atmosferos gerinimas, medžiagos pateikimas kuo paprastesniais būdais, kai apie visus šiuos dalykus kalbėti pradėdama tik IX a. Ibn Saḥnūno. Minėti dalykai taip pat užfiksuoti hadisų rinkinyje: „Pranašas mumis rūpindavosi pamokslams parinkdamas tinkamą, patogų laiką, kad mes nepradėtume nuobodžiauti. Niekada neįkyrėjo savo žiniomis ar pamokslais" (Al-Bukhari, 2004, Vol. 1, Book 3, No. 68). Dar vienas ne mažiau svarbus faktorius yra Muḥammado įtaiga ir autoritetas, kurie leido daryti įtaką tiek neišprususiems, tiek ir mokytiems žmonėms. Būtina paminėti ir tai, jog taikė bausmes, tačiau jos nebuvo panašios į tas, apie kurias kalba Ibn Saḥnūn (776-854) ar al-Qābisī (m. 967), kurie teigė, jog kirčiai į uždengiamas vietas yra normali praktika (Ibn Sahnun 2010, 18). Pranašas vadovavosi tokiais principais, jog bausmės arba sankcijos gali būti skiriamos už nederamą elgesį, o pasekmės turėtų būti susijusios su padarytu nusižengimu.

Muhammado bendražygiai teigė, jog tokios taisyklės jiems padėjo neužmiršti to, ko buvo mokyti. Šių bausmių prasmė tokia, kad nepageidautinas elgesys ne tik būtų sudrausminamas žodžiu, tačiau ateityje pasekmės už konkrečius veiksmus pasitarnautų kaip pamokymai kitiems.

2.2 Edukacinių institucijų kūrimasis

Musulmonams priklausančiose žemėse įprastai egzistavo kelios edukacinės institucijos, oficialios ir neoficialios. Pastarosioms priklausė tokios institucijos kaip mečetės, knygynai bei mokytojų-mokslininkų namai. Prie formalių institucijų priskiriamos mokyklos, bibliotekos bei kultūros centrai, kurie buvo įsteigti švietimo tikslais (Khalediy 2000, 31). Didžiausia įtaka nuo pat islamo pradžios edukacinėje sferoje priklausė mečetėms. Šie pastatai buvo skirti ne tik Dievo garbinimui, jie buvo pagrindinė vieta, kurioje skleidžiamas islamo švietimas ir principai, taip pat pasitarnavo kaip politiniai centrai ir teismų salės. Mečetės islame simbolizuoja mokslo ištakų pradžia, jose rinkdavosi vyrai intelektualai, o mokslo siekimas nebuvo ribojamas. Svarbų vaidmenį švietime atliko pamokos, kurios buvo dėstomos rūmuose. Juose būsimi valdovai bei kiti svarbūs asmenys buvo mokomi įvairių mokslų ir įgūdžių, kurie turėjo pasitarnauti valdant ateityje. Rūmų mokytojas, dar kitaip žinomas kaip privatus dėstytojas (*mu'addeb*), gyveno pačiuose rūmuose, kad galėtų būti kuo arčiau mokomų vaikų, o palaipsniui rūmai tapdavo mokslo centrais (Ten pat, 33). Kita ne mažiau svarbi įstaiga buvo knygų parduotuvės, kurios taip pat atliko savo vaidmenį, o ypač suaugusiųjų švietime. Tokio tipo parduotuvės įsikurdavo praktiškai kiekviename didesniame mieste. Viduramžiais buvo populiarius ne tik susidomėjimas knygomis, bet ir diskusijos apie perskaitytus kūrinius (Shalaby 1987, 76). Tai buvo veiksniai, kurie skatino tolimesnę edukaciją ir jos tobulėjimą, tačiau didelę įtaką švietimui taip pat turėjo užsienio civilizacijų įtaka, kada kalifai perėmė jiems patikusias idėjas ir savo rūmuose pradėjo steigti specialias vietas, skirtas išsilavinusiems žmonėms. Dėl kalifų indėlio šios vietos tapo tarsi savotiškais švietimo centrais, turėjusiais didelę įtaką žinių sklaidai, o juose dėmesys buvo skiriamas ne tik mokslams, bet ir muzikai, poezijai (Khalediy 2000, 34).

2.2.1 Korano mokykla

Islamo pasaulyje po Muḥammado mirties formavosi tam tikra edukacinių įstaigų hierarchija ir pačiai žemiausiai pakopai buvo priskiriamos Korano mokyklos. Tokio tipo mokyklos dažniausiai gyvavo tam tikrose patalpose, prijungtose prie mečetės, kur mokytojas, įprastai vyras, dirbdavo su vaikais siekdamas juos išmokyti skaityti arba recituoti Koraną nepaisant, kokia būtų vaiko gimtoji kalba. Dažniausiai musulmonų vaikai šventąją knygą užbaigdavo sukakus ketveriems metams, o besimokančiųjų grupes sudarydavo vaikai iki šešiolikos metų, retais atvejais ir vyresni. Jeigu mokytojas būdavo vyriškos lyties, tai su juo mergaitės mokytis galėjo tik iki kol sukakdavo devyneri metai. Korano mokyklose įprastai mokomasi iš ryto arba šiek tiek po pietų, tačiau viskas vyksta pagal tam tikrą metodiką, kada asmuo, mokantis visą Koraną (*ḥāfiz*), dirba su kiekvienu mokiniu asmeniškai arba suburia grupes, atsižvelgdamas į jų intelektualinę pajėgumą ir galimybes (Korani 2015, 38). Grupės atveju kartais taikomas tarpusavio globojimo metodas, kai studentai, kurie jau yra įvaldę tam tikrą lygį, moko mažuosius. Reikia pabrėžti, jog nors Korano mokykla yra žemiausia edukacinių įstaigų pakopa, šio tipo mokyklose remiamasi nesudėtinga, tačiau sistematizuota metodika, prie kurios greitai adaptuojasi įvairaus amžiaus mokiniai. Įprasta diena pradedama, kai, susirinkus grupei, mokytojas liepia recituoti tai, kas buvo išmokta praėjusią dieną. Įsitikinęs, jog visi mokiniai geba taisyklingai skaityti ir tarti visas galūnes, mokytojas nurodo, kokią naują dalį reikės išmokti ir ją perskaito tris, keturis kartus, kol vaikai nebedaro klaidų (Ten pat, 35). Kitaip tariant, stengiamasi visą medžiagą suskirstyti į nedideles dalis, kad vaikas neprarastų koncentracijos ir noro mokytis. Baigę Korano mokyklą, mokiniai geba atlikti pamatinę islamo pareigą - skaityti ir recituoti Koraną, tačiau kitas žingsnis edukacinėje sferoje yra aukštesnė pakopa - medresė.

2.2.2 Pradinis švietimas (*kuttāb*)

Reikia pripažinti, jog dėl Korano įtakos edukacija islame daugeliu aspektų skiriasi nuo kitų švietimo tipų teorijų. Galima teigti, jog šventoji knyga yra pamatas, aplink kurį toliau formuojami mokslo uždaviniai. Ši knyga jiems pasitarnauja ne tik kaip pagrindinis žinių šaltinis, bet ir kaip gyvenimo planas tiek individui, tiek ir visuomenei.

Apskritai Korano pasirodymas (kaip manoma VII a.) sukėlė svarbią revoliuciją daugiausiai neraštingoje arabų visuomenėje dėl aiškiai išreikštų idėjų švietimo klausimais: „Dievas išaukštins tuos, kurie tiki, ir tuos, kurių žinios yra aukšto lygio“ [58:11]. Taigi po Korano atsiradimo išliko rimta būtinybė ne tik naudotis žodine tradicija, kuri dominavo arabų pasaulyje, tačiau ir siekti raštingumo bei išprusimo. Visa tai lėmė gana paprasta priežastis, kai šventoji knyga tapo visa ko branduoliu ir tik jos skaitymas bei rašymas galėjo suteikti visišką Dievo palaiminimą. Taigi dėl šių veiksnių įtakos galima teigti, jog būtent dėl glaudžios simbiozės su religija buvo išvystyta visa švietimo etika, kuri išliko panaši ir XXI amžiuje. Po Korano atsiradimo intelektualai šventosios knygos mokymus siekė paversti prieinamais plačiajai islamo visuomenei, tai buvo rimta paskata visos švietimo sistemos tobulėjimui, dėl ko buvo įkurtos mokyklos, skirtos mažamečiams vaikams (*kuttāb*) (Al-Attas 2006, 171). Šios primityvios edukacinės „įstaigos“ galėjo gyvuoti tiek mečetėse, tiek ir privačiuose namuose ar parduotuvėse, palapinėse, net ir po atviru dangumi. Nors istorikai neturi tikslaus atsakymo, kada buvo įkurta pirmoji pradinė mokykla, dėl didelio tikinčiųjų noro mokytis Dievo žodžio jų buvo galima rasti praktiškai visose islamui priklausančiose teritorijose VIII a. viduryje. *Kuttāb* edukacinei islamo sistemai pasitarnavo kaip gyvybiškai svarbi socialinė funkcija, dėl kurios oficialus viešasis pradinio amžiaus vaikų švietimas išliko praktiškai nepakitęs iki pat pasirodant vakarietiškos švietimo sistemos modeliams moderniuoju laikotarpiu.

Reikia pabrėžti, jog net ir XXI a. tokio tipo pradinės mokyklos demonstruoja solidų islamiškosios kultūros tęstinumą ir neabejojama, kad ir toliau išliks kertinėmis figūromis formuojant religinį švietimą. Paprastai edukacinis planas ir metodika tokiose mokyklose buvo koncentruojami į vyriškos lyties mokinius, kuriems būtų sukakę ne mažiau nei ketveri metai. Be abejo, centrinis *kuttāb* elementas - Korano studijos ir švietimas - penkių islamo „stulpų“ tematika. Šventosios knygos įsiminimas buvo svarbiausias pradinės mokyklos edukacinės programos tikslas, užnugaryje paliekant teksto prasmės analizę. Kai tik mokinys įsimindavo didžiąją dalį Korano, iškart galėdavo siekti aukštesnės edukacinės pakopos pereidamas į medresę (Ten pat, 172). Reikia pabrėžti, jog *kuttāb* indėlis islamiškajame švietime paliko svarų pėdsaką ir padėjo tvirtus pamatus tolesnei švietimo sklaidai, tačiau turėjo ir trūkumų, apie kuriuos dažniausiai užsimena vakarietišku pažiūrų mokslininkai.

Visų pirma, įžvelgiamos tam tikros spragos pedagogikoje, kai dėstomų dalykų skaičius itin ribotas, o mokiniai aklaikliaujasi vien savo atminties gebėjimais (Memon 2016, 75). Panaši situacija yra ir šiais laikais, kadangi vis dar išskirtinis dėmesys skiriamas atminties lavinimui bei recitavimui, o šie metodai laikomi svarbiomis mokymosi priemonėmis. Dėl tokio edukacinės metodologijos mechanizmo tiesiogiai veikiamas mokinio požiūris į mokslus ir išskyla adaptacinis barjeras perėjus į formalias švietimo įstaigas šiuolaikinėse valstybėse. Iš viso to kristalizuojasi tam tikros problemos ir nusivylimas, kai mokinys geba įsiminti milžiniškus informacijos kiekius, tačiau dažnai trūksta kompetencijos kritiškai analizuojant ir savarankiškai mąstant.

2.2.3 Vidurinis švietimas (*madrakah*)

Nors apie švietimą pirmaisiais islamo amžiais yra žinoma ne taip daug, o didžioji dalis tyrimų buvo orientuota ne į pradinį, bet į aukštesnįjį švietimą, islamiškų mokyklų įtakos iškilimas pastebimas. Pirmoji šaltiniuose užfiksuota medresė buvo įkurta valdant fatimidų kalifams 1005 m. Egipte ir joje buvo mokoma šiitiškos pakraipos islamo. Ši mokykla turėjo visus reikiamus komponentus, dėl kurių sėkmingai funkcionavo ir kurie buvo būtini švietimo įstaigai - tai biblioteka, skirtingų dalykų mokytojai (Korani 2015, 38). Visi mokiniai, kuriuos į ją priėmė, buvo aprūpinti rašalu, rašymo priemonėmis bei popieriumi, už kuriuos papildomai mokėti nereikėjo. Medresės inventorių sudarė virš šešių tūkstančių knygų, kurios apėmė įvairias mokslo šakas, tačiau Egiptą nukariavus sunitiškų pakraipų musulmonams daug kas buvo sunaikinta arba neišliko iki šių dienų. Šios islamiškos mokyklos iškilimas rodo, kad jau valdant fatimidams edukacinės sistemos tobulinimui buvo skiriamas didelis dėmesys, o pati medresė, atsižvelgiant į gyvavimo laikotarpį, aukšto lygio, kadangi galėjo teikti didelę pasiūlą tiems, kas norėjo mokytis ne tik Korano, bet ir įvairiausių mokslų.

Laikui bėgant mokykla tapo valstybine įstaiga, algos mokytojams pradėtos mokėti taip pat iš valstybės išdo, tai keitė situaciją, kai seniau mokytojai gaudavo pinigus tik iš vaikų tėvų arba mokydavo nemokamai, požiūris į švietimą tapo rimtesnis (Khalediy 2000, 31).

Dar viena, ne mažiau svarbi, medresių iškilimo priežastis buvo ta, kad manyta, jog mečetės, kurios laikomos pirmaisiais edukacijos centrais, buvo netinkamos vaikų švietimui. Atsižvelgus į tai, vaikams buvo įsteigta atskira institucija- *kuttāb*, pradinė mokykla (Al-Attas 2006, 172). Palaipsniui švietimo sistema tapo institucionalizuota, o visuomeninė edukacija buvo teikiama mečetėse ir mokyklose (*kuttāb*). Mokiniai, lankantys tokio tipo mokyklas, galėjo jose mokytis tol, kol pasiektų tai, ką jų mokytojas buvo įsitikinęs, jog pasiekti įmanoma.

2.3 Edukacinė etika islame IX a. – XIa.

Švietimas islamo viduramžių pradžioje buvo laikomas nesistemingu, trūko specializuotos metodikos, o edukacija akiai priklausė tik nuo mokytojo gebėjimo perteikti mokiniams savo žinias. Reikia pabrėžti, kad pedagogo darbas buvo laikomas didžiai gerbtinu, tačiau musulmonai manė, jog būtina rūpintis tuo, ko yra mokoma medresėse, kadangi tai liečia kiekvieną žmogų asmeniškai ir nuo to priklauso jų atžalų gerovė (Al-Qabisi 2010, 50). Paprastai už vaiko edukaciją islame turėtų būti atsakingas tėvas ir nevertėtų kreiptis į ką nors pagalbos, jeigu geba šią užduotį atlikti pats. Tačiau nėra niekur užsimenama apie draudimą savo atžaloms samdyti pedagogą, kuris reguliariai dėtų pastangas ir rimtai žiūrėtų į savo darbą bei rūpintųsi mokiniais, tarsi savo paties vaikais (Ibn Sahnun 2010, 3).

Edukacinės metodikos trūkumas buvo jaučiamas iki pat IX a. Šis amžius yra išskirtinis tuo, jog šiuo laikotarpiu gyveno vienas žymiausių viduramžių musulmonų švietėjų Ibn Saḥnūn, kuris parašė pirmąjį, skirtą edukacinei metodikai ir taisyklėms, kūrinį, pavadintą *Adab al-mu'allimin* (Nurodymai mokytojams). Šiame kūrinyje aptariami svarbiausi mokymo ir mokymosi aspektai, tai yra literatūra, skirta pedagogams, atsakanti į daugelį tais laikais populiarių klausimų ir situacijų. Kitaip tariant, autorius aiškiai nubrėžia ribas, kuriomis turi vadovautis sąžiningas mokytojas. Kaip ir hadisų literatūroje, kiekvienas šio kūrinio pasakojimas turi grandį (isnadą), todėl laikomas autentišku darbu, kuris suskirstytas į tam tikrus skyrius.

2.4 Edukaciniai metodai islamo viduramžių laikotarpiu

Kalbant apie metodus, turbūt pats primityviausias ir paprasčiausias buvo imitavimas, taikomas mažiems vaikams. Šio metodo principas nesudėtingas: vaikas stebi savo tėvus, skaitančius Koraną, ir bando atkartoti. Tai vienas pirmųjų taikytų būdų edukacijoje, kitaip tariant, tradicinis metodas, kuris daugiausia grindžiamas individo atminties sugebėjimais (Khalediy 2000, 36). Kadangi Koraną turėjo išmokti kiekvienas vaikas, arabų švietime didelis dėmesys buvo skiriamas atminties lavinimui, rekomenduoti įvairūs pratimai, kurie dažnai buvo naudojami laisvalaikiu, taip siekta išlaikyti budrų vaikų protą. Apskritai viduramžių pradžioje islame deklamavimas buvo pagrindinis Korano mokymosi būdas, tačiau edukacijos sėkmė labiausiai priklausė nuo mokytojo sugebėjimo interpretuoti tekstus, jo asmenybės priimtinumo vaikams ir sugebėjimo perteikti žinias.

Musulmonai taip pat domėjosi, koks turėtų būti mokymosi klimatas bei tinkamas laikas studijoms, norint pasiekti aukščiausių rezultatų. Anot Ibn Saḥnūn (Günther 2006, 369–71), vaikai turi būti mokomi nuo ankstyvos jaunystės arba ankstyvos paauglystės, šis laikotarpis, jo manymu, yra pats tinkamiausias, kadangi lengviausia formuoti vaiko mąstymą ir nukreipti jį teisinga linkme. Apie daugelį edukacinių metodų yra rašoma Korane bei sunoje. Vienas iš pamatinių būdų, kuris rekomenduojamas Korane, mokyti vaiką - tai patarimai ir pamokymai. Manoma, jog šis būdas turi didžiausią įtaką, kada formuojamas vaiko religinis požiūris bei elgsena, nes vaiko širdis dar nekaltą, o protas nesugadintas (Korani 2015, 36). Kitas metodas, apie kurį buvo šiek tiek užsiminta anksčiau, dar vadinamas „atkartojimu“: siekiama įtvirtinti tai, kas buvo įteigta patarimų ir pamokymų būdu. Pagrindinis argumentas, kodėl reikalingas antrasis metodas, yra tai, jog, kada kalbėdavo Dievo pasiuntinys, jis viską pakartodavo tris kartus, kad nekiltų neaiškumų ir mintis būtų suprasta tinkamai. Šio metodo sėkmė priklauso ir nuo mokinio ir dažniausiai taikoma vyresniems vaikams, kai mokinys turi pats įsivertinti ir atsižvelgęs į tai nuspręsti, kiek kartų jam reikės kartoti meždiją, kol ji bus įsiminta iki galo (Khalediy 2000, 37). Toks mokymo būdas naudotas ir Pranašo, kada jis stovėdavo ant ko nors pasilipėjęs bei meldavosi prieš savo bendražygius, o jų tikslas buvo identiškai atkartoti visus Pranašo žodžius. Pasak šio būdo metodikos, besimokantysis turi įsiklausyti į mokytoją ir atkartoti tai, ką išgirdo.

Švietėjo pareiga klausytis ir esant reikalui pataisyti, jei tariama su klaidomis. Po to, kai visa medžiaga pakartojama, o svarbiausia įsisavinama, mokinys privalo pateikti refleksiją to, ką suprato, ir kelti kaip įmanoma daugiau klausimų mokytojui bei savo kolegoms, jog visiems būtų kuo aiškiau, kas turima omenyje (Ten pat, 38).

Viena iš siūlytų Ibn Saḥnūn idėjų buvo ta, jog kiekvienas studentas privalo išmokti tiek, kiek atsimena du kartus pakartojęs medžiagą (Günther 2005, 98). Taip pat mokytojui patariama mokymosi procesą paversti kaip įmanoma mažiau komplikuoju, šiai idėjai taip pat pritaria ir al-Ġazzālī. Atsižvelgiant į jau minėtus dalykus galima konstatuoti, kad islamiškame švietime stengiamasi koncentruotis labiau į praktinius, o ne teorinius aspektus. Mokiniai turi gerbti mokytojus ir savo kolegas, šis principas skiepijamas ir modernioje edukacinėje sistemoje. Reikia pabrėžti, jog sunku rasti kokių nors užuominų darbuose, susijusiuose su švietimu, apie motorinių įgūdžių vystymą. Taip yra todėl, jog būtent viduramžių laikotarpiu ši mokymosi sfera nebuvo vertinama, o visas mokytojų dėmesys koncentruotas į tokius dalykus kaip religingumas, piligriminės kelionės ir t.t.

Kitas naudotas ir populiarus metodas vadinamas pasakojimu. Šio mokymosi būdo esmė yra istorija, kuri turėtų skatinti vaiko protinę veiklą ir jį įtraukti vaizdingu pasakojimu, pabaigoje turėtų išvadą, pamokymą, taip perteikiant mokytojo mintį (Khalediy 2000, 38). Kitaip tariant, vaizdinga pasaka su moralu pabaigoje apie realius įvykius. Korane šis metodas naudojamas tada, kai kalbama apie apaštalus ir jų žmones, o tokių pranašišku istorijų gebėjimas prikaustyti skaitytojo dėmesį yra tinkamas ir nesunkiai pritaikomas edukacinėje sistemoje. Tokios istorijos yra priemonė, skleidžiant islamą, tačiau skiriasi nuo įvairių legendų tuo, jog esminis tikslas yra ne pačios istorijos pasakojimas, o siekis stiprinti musulmono tikėjimą ir skiepyti moralines vertybes. Dažniausiai tokiuose pasakojimuose sprendžiama dilema, jie dramatiški, o atomazga būna naudinga tikinčiajam. Mokytojas, naudojantis šį metodą, turi pranašumą, kadangi gali laviruoti pačia istorija, atsižvelgęs į auditorijos intelekto lygį bei sugebėjimus. Šio tipo metodika grindžiama tuo, jog pranašiškos istorijos įtraukia skaitytoją ir verčia mąstyti, kokia yra jų esmė, jos atkreipia klausytojo dėmesį ir tokia koncentracija padeda daug lengviau perteikti naujas žinias (Nahlawi 1979, 210-217).

Dar vienas edukacinis būdas, kurio metodika aprašyta gana plačiai, vadinamas dialogu. Šis metodas taip pat naudojamas ir moderniais laikais bei yra veiksmingas dėl paprastos priežasties, kai vėliau į diskusiją įtraukiama visa auditorija. Vykstant pokalbiui su mokiniais, užduodami klausimai siekiant atkreipti dėmesį į svarbiausius dėstomos temos aspektus. Klausimas gali būti užduodamas bet kuriam esančiam mokiniui, tokiu būdu stengiamasi išlaikyti studentų budrumą ir jų dėmesį. Klausimų kėlimas (debatai) ir aptarimas yra naudingesni nei grynas kartojimas dėl to, jog jie visa tai apjungia ir prideda dar vieną elementą. Sakoma: „Klausimų kėlimas (debatai) vieną valandą yra naudingiau nei kartojimas mėnesį“ (Ahmad 1989, 140). Šis pokalbis tarp dviejų ar daugiau asmenų vyksta debatų forma konkrečiais klausimais, tačiau pabrėžiama, kad tokia diskusija įmanoma tik tarp sąžiningų ir atvirų asmenų. Ne visuomet pavyksta kitą žmogų įtikinti pakeisti nuomonę, tačiau net ir tada žinia perduodama ir pradedama analizuoti klausytojo. Ibn Saḥnūn nurodo keletą būdų, kaip dialogą paversti įdomesniu. Visų pirma temą reikia pristatyti gyvybingai ir realistiškai, o tuomet patraukti besimokančiojo dėmesį sekti diskusiją tam, kad vėliau jam būtų aiški išvada. Įdomus faktas, jog šis metodas buvo taikomas siekiant įtikinti kitatikius atsiversti į islamą. Pateikiamas pavyzdys: „Ir iš tiesų, Abu Hanifa mokydavosi pateikdamas klausimus ir diskutuodamas apie juos savo parduotuvėje“. Jis manė, jog šis metodas yra vienas sėkmingiausių ir labiausiai vertas išmokti dėl perduodamos įtaigos oponentui, verčiančios pripažinti jam pateikiamus įrodymus ar tiesas (Ten pat, 143).

Priešpaskutinis būdas, kurį naudojo viduramžių islamo švietėjai, vadinamas lyginamuoju metodu. Jo naudojimas taip pat aptinkamas Biblijoje ir budistų tekstuose, tačiau teigiama, jog buvo ištobulintas Korano mokytojų. Šio metodo esmė - pateikti naują informaciją pavyzdžiais, artimais besimokančiajai auditorijai arba taip, jog tai būtų suprantama iš jų turimos, gyvenimiškos patirties. Muḥammadas šiam metodui naudojo kitą sąvoką - „parabolė“, kuri buvo suprantama kaip palyginimas, o vėliau perimtas kitų garsių švietėjų (Khalediy 2000, 41). Būtina paminėti, jog šis būdas buvo taikomas kiek kitokiu principu, kai pateikdavo savo elgseną kaip sektiną pavyzdį, kurio turėjo laikytis kiekvienas doras, islamą išpažįstantis, žmogus. Šis metodas islame laikomas vienu populiariausiu ir sėkmingiausiu dėl to, jog buvo naudojamas Pranašo, ir dėl to, jog idealiai tiko siekiant perduoti islamiško švietimo subtilybes su visais esminiais faktoriais.

Kitas dalykas, kurį skatino Dievo pasiuntinys, tai bendravimas su žmonėmis atsižvelgiant į jų intelekto lygį. Tokios metodikos švietimas yra dominuojantis moderniaisiais laikais ne tik arabų kraštuose, bet ir visame pasaulyje, kada mokinys yra centrinė figūra, prie kurios turi būti gebama prisitaikyti, o mokymo programa sudaryta atsižvelgiant į studentų poreikius ir interesus. Taigi, pedagogas turi siekti vykdyti šiuos kriterijus remdamasis pavyzdžiais iš Korano tiek kasdieninėse situacijose, tiek sudėtingesnėse bei komentuoti savo mokinių veiklą ir juos vertinti, atsižvelgdamas į jų rodomas pastangas bei elgesį. Tokie palyginimai padeda geriau suprasti, kaip mokiniai turi elgtis vienoje ar kitoje situacijoje, ugdomas religingumas bei mokoma kryptingo mąstymo. Pačios sistemos esmė yra pavyzdžio rodymas kitiems.

Pripažįstama, jog tai sėkmingiausias mokymo metodas, kai skatinama praktika visuomet klausti kito, išmintingesnio, žmogaus patarimo (šiuo atveju mokytojo), tačiau būtina, kad jo veiksmai sutaptų su propaguojamomis idėjomis, kitaip tokio tipo metodika bus neveiksminga ir neturės didesnės įtakos mokiniams. Paskutinis metodas, kuris paliko ryškų pėdsaką ir taip pat yra minimas edukaciniuose veikaluose, vadinamas diktavimu. Buvo manyta, jog dėl šio metodo auklėjant vaiką yra diegiami aukšti moralės standartai: „Aš tau padiktuosiu kelis dalykus, iš kurių susideda žinojimas. Kadangi mokyti vyrai yra laikomi garbingais dėl jų turimų žinių, žinios apie teisę yra labiausiai vertos garbės" (Ahmad, 1989, 128-130). Anot Ibn Saḥnūn, išmintingiausias būdas siekti žinių yra visuomet turėti rašiklinę po ranka ir viską žymėtis, tai yra daug naudingesnis mokymosi būdas nei akiai kliautis atmintimi.

2.4.1 Švietimo metodika pagal al-Ġazzālī

Al-Ġazzālī buvo vienas pirmųjų švietėjų, kuris rėmėsi Pranašo mokymo pavyzdžiais ir pats juos taikė praktikoje bei manė, kad geriausia Dievo garbinimo forma yra mokymasis ir mokymas (Al-Ghazali 1993, 24). Svarbus faktas yra tas, jog kūrė mokymosi ir mokymo programas ne tik studentams, bet ir tėvams, nes manė, jog tėvai turi ypač svarbią reikšmę formuojant vaiko mąstyseną (Winter 1997, 76). Al-Ġazzālī nurodė penkis kritinius aspektus, kuriuos švietimas turi apsaugoti: religiją, sielą, intelektą, šeimą ir integralumą.

Anot jo, visi, kas palaiko tokią nuomonę, turės teigiamą įtaką visuomenei, o tai, kas gali griauti šiuos aspektus - sukurs neigiamas pasekmes. Kalbėdamas apie metodus, mokytojams siūlė įvairius informacijos sklaidos būdus (rodant asmeninį pavyzdį, pasakojant istorijas, kurios susijusios su dėstoma medžiaga, pamokslaujant). Teigė, jog švietimas pradedamas nuo smulkių detalių, visų pirma nuo šeimos, kuri turi užsiimti su vaiku dar jam neinant į mokyklą ir perduoti tam tikras žinias (Al-Ghazali 1993, 60). Laikė sveikintina praktika, kada tam tikrais atvejais vaiko žinių bagažas tapdavo didesnis už tėvų, tad pagal al-Ġazzālī idealios šeimos modelį, turėjo vykti abipusis mokymasis.

Turint omenyje tai, kad kėlė aukštus standartus savo mokiniams, al-Ġazzālī edukacinis konceptas buvo paremtas keliomis esminėmis taisyklėmis, kuriomis turėjo vadovautis jo mokiniai. Pirmoji sąlyga - kiekvienas besimokantysis turi atsiriboti nuo žalingų įpročių. Reikia pabrėžti, jog toks aspektas minimas ne dėl konkrečios žalos organizmui, o argumentuojama tuo, jog žmogus, turintis žalingų įpročių negali būti tyros sielos, kuri yra raktas į žinias (Ten pat, 54). Antroji - atsiriboti nuo pasaulietiško gyvenimo kadangi manė, jog žinių įgijimas yra neįmanomas priešingoje aplinkoje: „Žinios nesuteiks tau pilnaverčio pažinimo, kol neatsidusi visomis savo mintimis" (Ten pat, 55). Trečioji sąlyga, kuri taip pat figuravo ir Ibn Saḥnūno ideologijoje yra ta, jog mokinys neturi kelti savęs aukčiau už pedagogą, priešingai, turētu visiškai pasikliauti mokytoju ir atsiduoti jo vadovavimui. Svarbus al-Ġazzālī metodologijos aspektas yra ir tai, kad savo gyvenamuoju laikotarpiu taikė principą, kuris labai panašus į naudojamą XXI amžiuje, kai mokinių edukacinėje programoje įtraukti įvairūs privalomieji mokslai ir tik aukštesniuose lygiuose galima specializuotis į konkrečias mokslo šakas. Turint omenyje, kad laikotarpius skiria tūkstantmetis, galima teigti, jog al-Ġazzālī mokiniai buvo modernios švietimo sistemos dalis, kurios dėka gavo visapusišką švietimą: „Jei žmogus nesupranta kokių nors dalykų, galiausiai jie tampa jo priešais" (Ten pat, 56). Vienas iš pagrindinių metodologinių nurodymų, kuris minimas jo kūrinyje *Ihya' 'Ulum al-Din*, kad besimokantysis neturi blaškytis tarp įvairių mokslo šakų bandydamas mokytis viską iš karto. Būtina koncentruotis į svarbiausius dalykus, palengva pereinant prie kitų, taip pat nurodoma, jog didelė klaida yra kuomet pradedama mokytis naujų mokslų, pilnai neįvaldžius jau pradėtų (Ten pat, 57).

Visos šios idėjos ir taisyklės, anot jo, sudarė idealias sąlygas sėkmingam mokymuisi, tačiau mokytojai, jo manymu, taip pat turėjo atlikti savo pareigas. Kiekvienas švietėjas, dirbantis su studentais, turėjo būti malonus, su mokiniais elgtis taip, lyg tai būtų jo paties vaikai, esant reikalui nevengti jų padrausminti ir visuomet rodyti tinkamą pavyzdį (Ten pat, 59).

Priešingai nei Ibn Saḥnūn ar al-Qābisī, kurie pasisakė už atsilyginimą mokytojui tuo atveju, jei jis pats to nereikalauja, arba studentas ar jo tėvai nori išreikšti padėką (Ibn Sahnun 2010, 14), al-Ġazzālī teigė, jog mokytojas neturėtų tikėtis jokio atlyginimo už savo darbą, stengtis mokyti vaikus kaip įmanoma geriau ir nuolatos jiems priminti, kad edukacijos tikslas yra priartėti prie Dievo. Taip pat mokytojas privalo visuomet būti nuoširdus ir atviras, kai kalbama apie mokinio progresą, bei mokyti tik to, ką vaikai yra pajėgūs išmokti. Keli esminiai principai jo metodikoje yra studentų drąsinimas rodyti iniciatyvą, užduoti klausimus ir dėl to nesigėdyti bei nuolat prašyti mokytojo paaiškinti tai, kas nesuprantama. Kaip ir Platonas naudojo interaktyvų mokymo metodą, kai mokiniai turi klausti, tačiau gerai apgalvoti klausimus ir nevarginti mokytojo be reikalo: „Neuždavinėk klausimų netinkamu metu, mokytojas geriau žino tuos dalykus už tave, net jei tu ir esi pajėgus suprasti, kaip ir žino tinkamą laiką, kada leisti jiems tai sužinoti" (Faris 1991, 131).

Apibendrinant galima teigti, kad, nors ir nedaug iki šių dienų yra išlikusių al-Ġazzālī darbų, kurie susiję su edukacija, tačiau šis žmogus davė rimtą impulsą tolimesnei švietimo sklaidai. Nors orientavosi daugiausia į filosofiją, daug jo idėjų, susijusių su švietimu, naudojamos moderniam pasaulyje. Al-Ġazzālī dar islamo viduramžiais suprato, kokį milžinišką potencialą gali parodyti vaikas, daug dirbantis ne tik pamokų metu, bet ypatingai stengdamasis ir praktikuodamasis namuose. Manė, jog tėvai turi prisiimti atsakomybę nukreipdami savo atžalas tinkama linkme, padėdami jiems augti dvasiškai. Toks mąstymas, atsižvelgiant į jo gyvenamąjį laikotarpį, laikomas pažangiu ir moderniu, kadangi tik IX a. buvo pradėti rašyti edukaciniai veikalai ir pačios sistemos tobulinimas, o al-Ġazzālī domėjosi ne tik metodika, bet ir vaikų psichologija, mokymosi sąlygų įtaka ir kitais veiksniais. Al-Ġazzālī mokymas atspindi islamo filosofiją, kai dvasinės ir intelektualinės žinios nėra nesuderinamos ir vis dar nemažai jo idėjų turi įtakos šių dienų švietimo sistemai daugybėje islamo šalių.

2.4.2 Ibn Saḥnūn, al-Qābisī švietimo konceptas ir taisyklės

Viena iš pamatinių islamo religijos gyvavimo priežasčių yra Koranas, todėl visais laikais jo mokymuisi skiriamas didelis dėmesys ir nieko nuostabaus, jog Ibn Saḥnūn savo kūrinyje taip pat apie tai kalba, tačiau tą daro iš pedagoginės pusės. Korano mokymąsi įsprendžia į konkrečius rėmus, nurodomos taisyklės, kurių privalo laikytis mokomi vaikai. Pradedant mokyti Korano, jo eilutės paprastai rašomos ant lentelių, tačiau pagrindinė diskusija vyksta tuomet, kai kalbama, koku būdu tos eilutės gali būti pašalinamos nuo lentelės, kad nepažeistų religijos. Anot Ibn Saḥnūn (2010, 4), vaikams yra draudžiama nutrinti eilutes kojomis ir „jeigu mokytojas dėl to nieko nedaro, tai propaguoja islamą Dievui už nugaros ir bus nerūpestingas per paskutinią dieną. Keturių kalifų laikais Korano mokymuisi buvo naudojamas toks pats principas, tačiau mokytojas turėdavo indą, kurį kasdien vaikai pripildydavo švaraus vandens, šiame inde buvo nuplaunamos lentelės, arba buvo iškasama duobė žemėje, pripilama į ją vandens ir palaukiama, kol išdžius. Tos pačios taisyklės galioja ir medresėse, kada griežtai draudžiama Korano eilutes valyti kojomis, tam turi būti panaudotas koks nors audinys, tačiau nedraudžiama jų nulaižyti (Ten pat, 4). Šiai minčiai pagrįsti naudojamas isnadas ir Ibrahim al-Nakha'i (m. 717) mintis, teigianti, jog „rašalo buvimas ant vyro lūpų ir jo rūbų yra vyriška“, o tai įrodo, jog eilučių nulaižymas nedraudžiamas.

Reikia pripažinti, jog nors islamiškame švietime mokiniai turėjo daug pareigų, tačiau mokytojais lygiai taip pat turėjo laikytis tam tikro edukacinio etiketo. Pedagogas negalėdavo nukreipti savo dėmesio nuo vaikų, nebent tuo atveju, kai nevykdomi individualūs recitavimo pratimai ir priežiūra nėra būtina: „Kaip jam (mokytojui) gali būti leidžiama palikti tai, kas yra jo pareiga ir dalyvauti ten, kai tai nėra jo pareiga? <...> Kaip jis gali save užimti kažkuo kitu, jei ne savo mokiniais?“ (Ibn Sahnun 2010, 8). Ibn Saḥnūn ir al-Qābisī taip pat pasisakė už tai, jog pedagogas negali darbo metu dalyvauti laidotuvėse, lankyti sergančiųjų, nebent tai būtų neišvengiama, kadangi yra pasamdytas asmuo, kuris turi įsipareigojimų mokiniams ir jų tėvams. Kitaip tariant, galiojo griežtos taisyklės, kurių laikydamasis pedagogas darbo metu negalėjo užsiimti pašaline veikla ir privalėjo visą savo dėmesį skirti mokiniams. Be jau minėtų dalykų, kūrinyje *Adab al-mu'allimin* minimas dar vienas svarbus aspektas, kurį galima priskirti ne tik edukacinėms taisyklėms, bet ir metodikai, kurios efektyvumas tapo

akivaizdus, ir kuri toliau yra plačiai naudojama tiek islamui priklausančiose geografinėse teritorijose, tiek ir likusiame pasaulyje. Patariama nustatyti konkretų laiką, kada vaikai bus mokomi tik rašymo, ir versti vieną su kitu konkuruoti (Ten pat, 8). Toks mokymosi principas turi tiesioginę įtaką rezultatams dėl vaikų noro būti pranašesniais vieniems už kitus, pradedama dėti daugiau pastangų, išlaikoma koncentracija ir dėl šių priežasčių automatiškai paspartinamas visas edukacinis procesas. Trečiadienio ir ketvirtadienio vakarais skirti laiko individualiai kiekvienam mokiniui recituojančiam Koraną, o penktadienį palikti laisvą dieną. Taip pat, mokytojui dalyvaujant, skatintina leisti vaikams šventąją knygą diktuoti vieni kitiems ir esant netikslumams pataisyti. Įdomu tai, jog draudžiama mokytojui pereiti prie kitos Korano eilutės, kol mokiniai jos iki galo neišmoko su visomis galūnėmis ir taisyklinga ortografija, nebent tėvai arba globėjai (asmenys, mokantys už vaiko mokslą) leistų atidėti konkrečios eilutės mokymąsi (Ten pat, 9). Apskritai, nors Korano mokymas dažniausiai priskiriamas tėvo pareigoms, o atlikus šią pareigą netgi žadamas didesnis atlygis, tą ne visuomet įmanoma įgyvendinti dėl įvairių priežasčių, tad nieko blogo, jeigu šiai situacijai spręsti samdomas pedagogas (Al-Qabisi 2010, 46). Šios idėjos tinkamumas grindžiamas tuo, jog nėra užfiksuota nei vieno hadiso, kuriame būtų minimas draudimas ar neigiamas atsiliepimas švietėjo – samdinio – klausimu.

2.4.3 Fizinės bausmės

Dar vienas plačiai diskutuotinas aspektas viduramžių islame buvo fizinės bausmės vaikams. Pavyzdžiui, vėlesniu laikotarpiu gyvenęs ir kūręs al-Ġazzālī apie bausmes mokiniams praktiškai neužsimena ir stengiasi labiau koncentruotis į vaiko psichologijos studijavimą, kad tų bausmių neprireiktų. Ibn Khladūn (m. 1406) aiškina kokį efektą fizinės bausmės turi vaiko asmenybės vystymuisi (Gil'adi 1992, 2). Tačiau tiek Ibn Saḥnūn, tiek al-Qābisī šią temą savo darbuose nagrinėja plačiai ir šiam probleminiam klausimui sudaryti atskiri skyriai. Ibn Saḥnūn kūrinys „Nurodymai Mokytojams“ cituojami Pranašo žodžiai: „Patys blogiausi mano bendruomenės žmonės yra vaikų mokytojai - mažiausiai gailestingi našlaičiams ir negeri vargšams“ (Ibn Sahnun 2010, 5).

Šie žodžiai adresuoti ne visiems mokytojams, o tiems, kurie smurtauja prieš vaikus vos susinervinę, tačiau rankos pakėlimas, siekiant vaikui naudos, nedraudžiamas. Ibn Saḥnūn aiškiai nurodo leidžiamų kirčių skaičių, o jį viršyti galima nebent tėvui leidus, jei jo vaikas sužaloja kitą. Mokytojas gali nubausti iki dešimties kirčių ir už tinginystę, tačiau optimalus skaičius, skirtas sudrausminti, yra trys kirčiai, kurie taikomi, pavyzdžiui, už Korano neteisingą recitavimą (Ten pat, 5; Al-Qabisi 2010, 57). Atsižvelgiant į šias taisykles, diskusijas kėlė tai, jog už dalykus, susijusius su Koranu, baudžiama iki trijų kirčių, o už dalykus, su juo nesusijusius, iki dešimties. Dėl šios priežasties Ibn Saḥnūnui buvo užduodami klausimai, o pagrindinis argumentas, kodėl taip yra, buvo aiškintas į pagalbą pasitelkus isnadą, kada perpasakoti Pranašo žodžiai, kai jis aiškino, jog dešimt kirčių yra riba, kurią galima viršyti nebent būtų taikoma *ḥadd* bausmė. Muḥammadas taip pat nurodė, kokia bausmė turėtų būti ne tik drausminant berniukus, bet ir taikant ją žmonoms, kai maksimalus botago smūgių skaičius negali viršyti šešių kartų. Nepaisantis tokių nurodymų, vyras per prisikėlimo dieną bus sumuštas (Ibn Sahnun 2010, 5). Apskritai tai, kas buvo susiję su bausmėmis ar auklėjimu edukaciniame procese, laikoma skatintina praktika ir vadovautasi Pranašo pamokymu: „Vyrui geriau auklėti(nubausti, jei reikia) savo vaiką, nei duoti išmalda“ (Jami` at-Tirmidhi hadisų rinkinys). Tad fizinės bausmės tikrai egzistavo, tačiau joms buvo griežtos ribos, kurių nevalia peržengti. Tą puikiai įrodo taisyklės, kurios buvo skirtos pažaboti pedagogų savivaliavimą ir neleidžiančios piktnaudžiauti savo padėtimi. Jeigu mokytojas drausmintų vaiką, už kurio auklėjimą nėra atsakingas ir suduotu smūgi, dėl kurio vaikas netektų akies, lūžtų jo ranka arba tas smūgis būtų mirtinas, tai norint atpirkti žalą, privaloma sumokėti kraujo pinigais (Ten pat, 18).

Kita vertus, nors kraujo pinigai yra griežta bausmė, tačiau tai gana kraštutinis sprendimas dėl to, jog pedagogui suteikiami tam tikri saugikliai, kurie padeda atsipirkti švelnesne bausme arba jos apskritai nesulaukti. Pavyzdžiui, jeigu mokytojas savo mokiniui suduoda rimbo medine dalimi (medinės dalies drausminimui naudoti negalima) vadovaujantis pedagogų taisyklėmis, tačiau vaikas patiria rimtesnę traumą (lūžta ranka), mokinio gentainiams užtenka išsipirkti kraujo pinigais. Šiuo atveju, atsižvelgiant į tai, kad auklėjimui buvo pasirinktas draudžiamas įrankis, po kaltės išpirkimo pedagogui nedraudžiama toliau tęsti savo amato, nebent vaikui suduotų akmenine lentele arba medine lazda ir tai būtų mirtinas smūgis (Al-Qabisi 2010, 73).

Tokiu atveju pedagogo lauktų bausmė, apie kurios detales nėra užsimenama, bet veikiausiai tai turėtų būti mirties bausmė. Be viso to, kitas svarbus faktorius edukaciniame procese, už kurį atsako pedagogas, tai vaikų tarpusavio elgesys ir mokymosi aplinkos tinkamumas. Turbūt daugiausiai nuopelnų šia tematika turėtų susilaukti al-Ġazzālī, kuris iš nagrinėjamų trijų švietėjų plačiausiai gvildeno šiuos klausimus, o mokymosi aplinkos analizei skyrė daug laiko. Būtent vadovaujantis al-Ġazzālī pastebėjimais, šiam edukaciniam aspektui buvo skirtas svarbesnis vaidmuo ir jį galima įvardinti kaip vieną iš svarbiausių faktorių, dėl kurio įvyko tam tikras perversmas visoje švietimo sistemoje. Al-Qābisī ir Ibn Saḥnūn vieningai pasisakė už tai, jog mokytojas turi teisę drausminti savo mokinius fizinėmis bausmėmis kraštutiniais atvejais, tačiau ne visada galėjo kiekvieną iš jų stebėti ir dilema kildavo tuomet, kai yra sužeidžiamas mokinys ir kaltina vienas kitą. Ibn Saḥnūn nurodo, jog palaikyti discipliną mokantis yra pedagogo pareiga, tačiau jis gali kliautis vaiko žodžiu, jeigu žino jį kaip nuoširdų ir atvirą žmogų bei, atsižvelgęs į visa tai, skirti atitinkamą bausmę. Nors tokia galimybė islamo viduramžiais tikrai egzistavo, tačiau tai toli gražu nebuvo taisyklė, kuria reikėtų piktnaudžiauti ar akiai kliautis vaikų pasakojimais, kadangi tai yra pedagogo pareiga (Ibn Sahnun 2010, 13).

2.5 Pedagogo atlygis

Dar vienas aspektas, kuris kėlė daug diskusijų tarp musulmonų ir kuris nebuvo pamirštas Ibn Saḥnūno, al-Qābisī bei al-Ġazzālī, tai atlyginimas mokytojui. Šiuo klausimu trijų, vienu žymiausių ir labiausiai edukacijos tobulinimui nusipelnusių, asmenybių nuomonės išsiskiria. Pastarasis laikosi nuomonės, jog didžiausias atlygis mokytojui yra garbė, suteikiama mokant vaikus, kuri artina mokytoją prie Dievo ir kad kitoks atlygis nėra reikalingas. Pirmieji du laikosi kitokios pozicijos, tačiau dalykams, susijusiems su atlygiu, nustatomos tam tikros taisyklės. Mokytojo atlyginimas skaičiuojamas pagal tai, kiek jis sugebėjo vaikus išmokyti Korano. Ibn Saḥnūno nuomone, švietėjui atlygis priklauso tuomet, kai mokinys išmoksta daugiau nei du trečdalius Korano bei joks užmokestis nėra reikalingas išmokius tik pusę, trečdalį ir t.t., nebent vaikų tėvai patys to norėtų (Ten pat, 6). Kitas svarbus dalykas, paminėtas Ibn Saḥnūn ir susijęs su atlygiu, tai pedagogo sutartis, kuri nustato fiksuotą užmokestį.

Kontrakto idėja iškilo per Ibn Wahbą (m. 813) ir jo diskusiją su bendražygiu, kada atėjo skūstis mokytojas, su kuriuo už vaikų mokymą nebeatsiskaitė tėvai, ir šis jam pasiūlė sudaryti fiksuotą sutartį, kuriai esant negalėtų būti apgautas (Al-Qabisi 2010, 52). Paprastai pagal sutartį atsiskaitoma kas mėnesį arba rečiau - kas metus. Jeigu asmuo, atsakingas už švietimą tokios sutarties nėra sudaręs, privalo priimti tiek, kiek jam duodama, o jei neduodama nieko, tai negali reikalauti. Taip pat, kai vaikas nelanko pamokų dėl to, kad serga ar kitų priežasčių, tėvas vis tiek privalo sumokėti mokytojui, jeigu su juo buvo sudaryta fiksuota sutartis. Įvykus tokiai situacijai, pabrėžiama, jog reikia atsižvelgti ir į tai, ar vaiko tėvai yra pajėgūs sumokėti, kadangi mokytojas iš vienu gauna mažiau, o iš kitų daugiau, tad turtinis disbalansas ne visuomet įvyksta. Kadangi mokytojas, kuris gauna užmokestį, įsipareigoja tėvams, privalo į tai žiūrėti atsakingai ir negali vaiko atleisti nuo mokslų, jeigu jis jam ką nors padovanoja. Toks veiksnys būtų laikomas kyšiu, tačiau pedagogas, su tėvų leidimu (kadangi yra jų darbuotojas) gali vaikams skirti laisvą dieną ar pusdienį (Ibn Sahnun 2010, 7). Tokia praktika populiari ir dažnai taikyta islamo viduramžiais, o jos nauda įrodyta atliekant vaikų rezultatų stebėjimą, kai vaikai nėra išsekinami ir kai yra spaudžiami. Toks mažųjų mokinių ilsinimo principas taikomas daugelyje arabų šalių ir šiomis dienomis dėl metodikos efektyvumo bei teigiamų rezultatų.

Kaip jau buvo minėta, tėvai su mokytoju privalo atsiskaityti vaikui išmokus daugiau nei du trečdalius Korano. Tačiau kartais diskusijų sukeldavo situacijos, kada Korano mokinyš pradėdavo mokytis su vienu pedagogu, o baigdavo su kitu ir kildavo klausimas, su kuriuo iš jų reikia atsiskaityti. Ibn Saḥnūnas savo kūrinyje siūlo išeitį. Jeigu su pirmuoju pedagogu buvo išmokta ne daugiau nei trečdalis, o su antruoju kursas užbaigtas iki galo, tai pirmasis pedagogas neturi teisės į atlygį. Taip pat, jeigu didžioji dalis Korano buvo išmokta su pirmuoju mokytoju, o užbaigta su antruoju, tai atlygis priklauso tam, su kuriuo buvo išmokta didesnė dalis (Ten pat, 15). Įvykus tokiai situacijai, kilniu ir pagirtinu poelgiu laikoma, kai tėvas vis tiek atsiskaito su abiem mokytojais, tačiau tai nėra taisyklė. Be viso to pedagogai turėjo ir sau palankių sąlygų, kurios turėjo apsaugoti jų interesus esant situacijai, kai tėvas nori nebeleisti sūnaus į mokslus, o vaikas jau moka didžiąją dalį Korano. Tokiu atveju vis tiek privaloma atsiskaityti su pedagogu ir kitoks elgesys būtų smerktinas.

Pasitaikydavo tokių situacijų, kai tėvas kaltindavo mokytoją ir grasindavo, jog nemokės už mokslus pinigų, argumentuodamas tuo, kad jo vaikas nemoka Korano. Panašios situacijos buvo sprendžiamos atsižvelgiant į tai, ar vaikas geba skaityti Koraną, atpažįsta raides ir teisingai taria galūnes. Jei taip, tai mokytojui priklauso atlygis ir, anot Ibn Saḥnūn, net jei mokinys nesugeba recituoti šventosios knygos iš atminties, tačiau atitinka minėtus kriterijus, pedagogo atlyginimo klausimas neturi būti diskutuotinas, kadangi retas vaikas yra pajėgus įsiminti Koraną iš pirmo karto (Ten pat, 16; Al-Qabisi 2010, 68). Taigi reikia pripažinti, jog laikui bėgant vyko tam tikri pokyčiai ne tik edukacinėje sistemoje, metodikoje tačiau keitėsi ir pačių pedagogų padėtis. Jeigu lygintume VI a. – VII a. su X a. – XI a., tai mokytojais įgavo daugiau teisių (vergų, atlyginimo, darbo vietos atžvilgiu), atsirado saugikliai, pavyzdžiui, terminuotos darbo sutartys, todėl pedagogo amatas tapo ne tik gerbiamu, bet ir pelningu. Suaktyvėjo „protų migracija“, todėl šio veiksnio rezultatas - galimybė semtis žinių iš garsiausių ir įvairiausių islamo pedagogų. Apibendrinant galima teigti, jog šiuo laikotarpiu švietėjų luome įvyko tam tikras lūžis, kuris tapo vienu iš faktorių ankstyvo islamo suklestėjimo bei dominavimo įvairiose mokslo srityse.

Išvados

Islamo varomoji edukacinė jėga yra būtent islamo religijos konceptas, kuris veikia keliais aspektais. Visų pirma, veikiamas paties koncepto, žmogus nuo pat gimimo yra įpareigojamas siekti žinių, antrasis aspektas - tai glaudi dorinio ugdymo ir praktinio islamo mokymo, kurie kaip bendras darinys figūruoja formuojant visą edukacinę sistemą, tarpusavio simbiozė. Islamo kultūrinis apogėjus, kuris pasireiškė VIII–XII amžiuose, tapo logišku visos edukacijos tobulėjimo rezultatu dėl kelių esminių priežasčių. Pirmoji priežastis yra ta, kad, tobulėjant islamo civilizacijai, neišvengiamai augo rašytinio žodžio svarba, kuri tapo pagrindiniu veiksmu formuojant edukacinę metodologiją ir sukėlė raštingų žmonių bei pedagogų klasių paklausą. Pedagogai ne tik mokė princus ir jų sūnus, bet ir vėliau tapo potencialiais pretendентаis užimti svarbius valstybinius postus, leidžiančius formuoti švietimo uždavinius ir eigą. Antroji priežastis - tai tendencija, kuri lėmė „protų migraciją“: mokslininkai laisvai keliavo iš miestų į miestus vykdydami savo švietėjiškas misijas, o toks procesas tapo įmanomas dėl to, jog tam tikrais atvejais nuo mokytojo pečių buvo nuimama dalis naštos ir ne visuomet mokymosi vieta reikėjo rūpintis pedagogui - šį klausimą spręsdavo ir vaikų tėvai, globėjai, kitaip tariant, vystėsi palankios sąlygos sparčiai informacijos sklaidai, kuri taip pat buvo vienas iš kertinių aspektų, lėmusių islamo kultūros suklestėjimą.

Edukacinės metodologijos vystymuisi tiesioginę įtaką turėjo pedagogų situacijos kaita. Nepaisant to, jog islamo pradžioje mokytojo amatas nebuvo ypatingai pelningas, o mokymo sąlygos buvo gana nepalankios, situacija keitėsi ir, laikui bėgant, įsigaliojo taisyklės, dėl kurių pedagogų klasė tapo svarbiu faktoriumi, formuojančiu islamo savimonę. Populiarios tapo fiksuotos darbo užmokesčio sutartys, suteikusios pedagogams galimybę ne tik vadovaujantis al-Ġazzālī ideologija prisidėti prie žinių sklaidos, bet ir gauti iš to materialios naudos. Reikia pabrėžti, kad švietimas islame buvo formuojamas ne vien musulmonų, įtakos šiam procesui taip pat turėjo užsienio kultūros ir moksliniai pasiekimai. Kalifai perimdavo jiems patikusias idėjas, administracinių įstaigų modelius bei steigdavo savo rūmuose specialias vietas, vėliau

tapusias moksliniais centrais, kuriose rinkdavosi garsūs pedagogai ar intelektualai, o dėmesys buvo skiriamas ne tik mokslams, bet ir muzikai ar poezijai.

Svarbu paminėti tai, jog islamiškas švietimas daugeliu aspektų skiriasi nuo kitų švietimo tipų teorijų dėl milžiniškos Korano įtakos visose gyvenimo srityse. Musulmonų šventoji knyga yra griaučiai, aplink kuriuos stengiamasi formuoti mokslo uždavinius. Ši knyga jiems yra pagrindinis žinių šaltinis, teisingo gyvenimo planas ir individui, ir visuomenei. Nepaisant to, daugelis metodų, taikytų islame viduramžiais, vis dar naudojami šių dienų praktikoje dėl jų efektyvumo. Šį faktą įrodo tai, jog per tiek amžių daugelis metodų išliko nepakitę arba pakitę nedaug bei buvo perimti kitų pedagogų tiek islame, tiek ir islamui nepriklausančiose geografinėse teritorijose. Islame taikyti metodai susilaukia polemikos dėl vienintelės priežasties, kai, veikiami islamiškos edukacinės metodologijos, mokiniai, pereidami į formalias švietimo įstaigas šiuolaikinėse valstybėse, susiduria su adaptaciniu barjeru dėl to, jog geba įsiminti milžiniškus informacijos kiekius, tačiau jiems trūksta kompetencijos tokiose srityse kaip kritinė analizė.

Literatūros sąrašas

A. Šaltiniai ir jų vertimai

1. Ahmad M. 1989 *Ta'alim al-Muta'allim (The Instruction of the Learner: Method of Learning)*, Cairo: Maktabat an-Nahda.
2. Al-Bukhari M. 1999 *Imam Bukhari's book of Muslim Morals and Manners*, (Y.T. DeLorenzo, Trans.), Alexandria: Al-Saadawi Publ.
3. Al-Bukhari M. 2004 *Sahih al-Bukhari*, New Delhi: Islamic Book Service Ltd.
4. Al-Ghazali M. 1993 *Ihya' 'Ulum al-Din (The Revival of the Religious Sciences)*, Pakistan: Darul Ishaat Publishers.
5. Al-Qabisi 2010 *Al-Risalah al-Mufassilah li-Ahwal al-Muta'allimin wa Ahkam al-Mu'allimin wa al-Muta'allimin (A Treatise Detailing the Circumstances of Students and the Rules Governing Teachers and Students)* iš Bradley J. Cook *Classical Foundations of Islamic Educational Thought*, pp. 38-75, Utah: Brigham Young University Press.
6. Ibn Sahnun 2010 *Kitab Adab al-mu'allimin (Rules of Conduct for Teachers)* iš Bradley J. Cook *Classical Foundations of Islamic Educational Thought*, pp. 1-20, Utah: Brigham Young University Press.
7. Subh M. 1993 *At-Tarbiya al-Islamiya (The History of Islam)*, Beirut: Daral-Jeel.

B. Literatūra

1. Al-Attas S. M. 1979 *Aims and Objectives of Islamic Education*, Saudi Arabia: King Abdulaziz University.
2. Al-Attas S. M. 1980 *The Concept of Education in Islam: A Framework for an Islamic Philosophy of Education*, Kuala Lumpur: Muslim Youth Movement of Malaysia.
3. Al-Attas S. M. 2006 *Knowledge and Education in Islam*, Singapore: Marshall Cavendish.
4. Al-Bayruti A. 1994 *Mukhtasar Jame' Bayan al-'Ilm wa-Fadlehe (Summarising the Comprehensive Book of Learning and its Merit)*, Beirut: Dar al-Khair.
5. Al-Mannawi M. 1995 *Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir (Compendium of Prophetic Hadiths)*, Beirut: Dar al-ma'rifah.

6. Berkey Jonathan P. 1992 *The transmission of knowledge in medieval Cairo. A social history of Islamic education*, New Jersey: Princeton University Press.
7. Cook Bradley J. 1999 „Islamic Versus Western Conceptions of Education" iš *International Review of Education*, Vol. 45, No. 3/4, pp. 339-357.
8. Faris N.A. 1991 *The Book of Knowledge, being a translation with notes of the Kitab al-'Ilm of al-Ghazali's Ihiya' 'Ulum al-Din*, New Delhi: Islamic Book Service Ltd.
9. Gil'adi A. 1992 *Children of Islam: Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society*, NY: St. Martin's.
10. Grohmann A. 2012 „Education in the early Islamic world" iš *The Formation of Classical Islamic World*, Vol. 43, pp. 307-19.
11. Günther S. 2005 „Advice for Teachers: the 9th Century Muslim Scholars Ibn Sahnun and al-Jahiz, on Pedagogy and Didactics", Tokyo: Niwano Peace Foundation.
12. Günther S. 2006 „Medieval Muslim Thinkers on Educational Theory", iš *Comparative and International Education Society*, Vol. 50, No. 3 pp. 367-88.
13. Khalediy K. 2000 *Education and Methods of Teaching in Islam*, Israel: Arabic Language Academy.
14. Koylu M. 2003 „Islam and its Quest for Peace: Jihad, Justice and Education", Washington: Council for Research in Values and Philosophy.
15. Korani M. 2015 „Between Dictators and Scholars: Institutions and Methods of Teaching in Medieval Islam" iš *Journal of Islamic Studies and Culture*, Vol. 3, No. 1, pp. 34-41.
16. Massialas B. E. and Jarrar S. A. 1983 *Education in the Arab World*, New York: Praeger Publishers.
17. Memon N. A. 2016 *Philosophies of Islamic Education: Historical Perspectives and Emerging Discourse*, Abingdon: Routledge Press.
18. Nahlawi A. R. 1979 *Usul At-Tarbiya al-Islamiyya Wa Asalibuha (The Principles of Islamic Education and its Methods)*, Damascus: Dar Al-Fikr.
19. Panjwani F. 2004 „The Islamic in Islamic Education" iš *Current Issues in Comparative Education*, Vol. 7, No. 1, pp. 1-11.
20. Rizvi M. 1993 „Education in Islam", Vol. 2 No. 1&2, pp. 25-30.

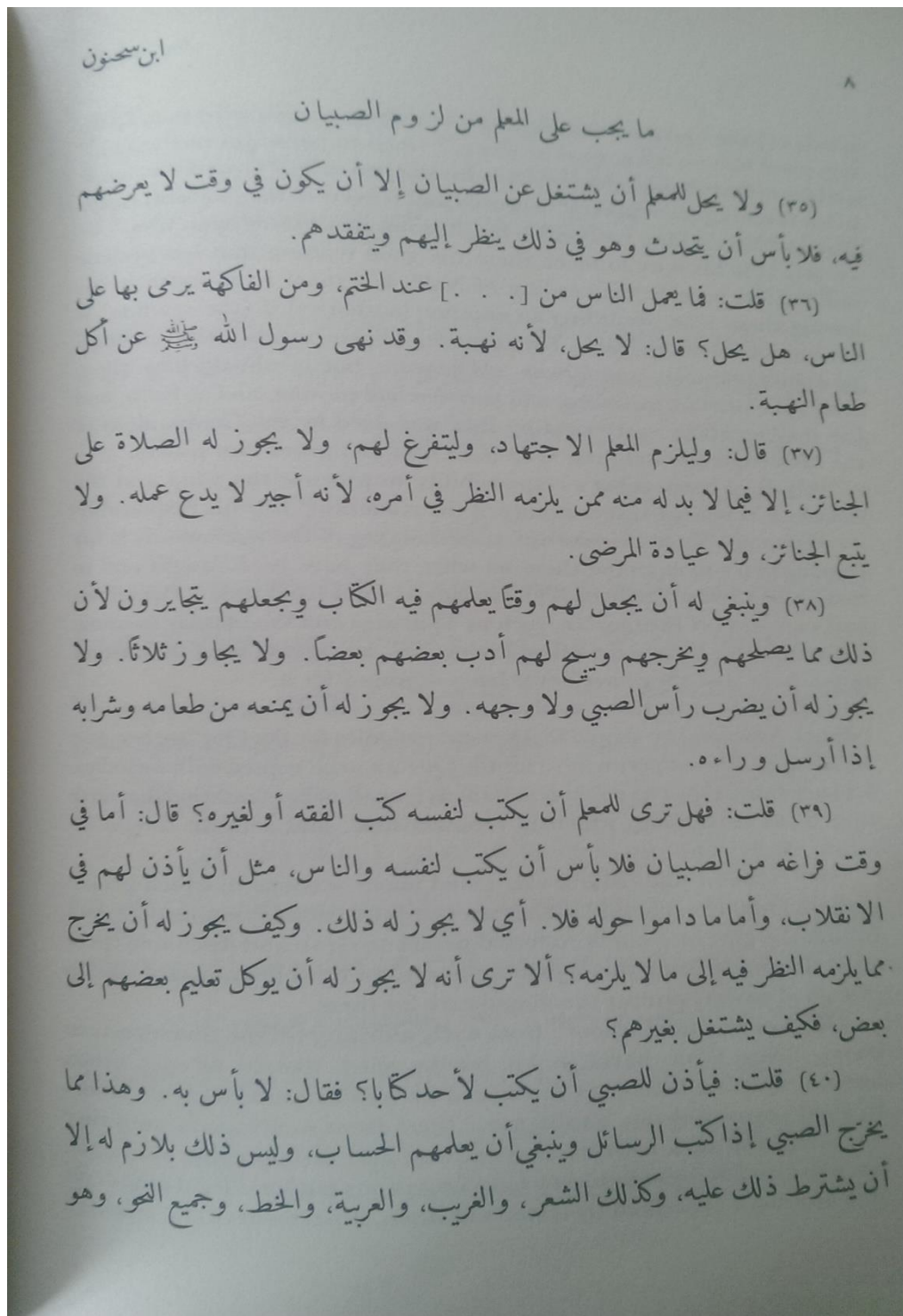
25. Roded R. 1994 *Women in Islamic Biographical Collections*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
21. Schimmel A. 2003 *My soul is a woman: The feminine in Islam*, New York: Bloomsbury Academic.
22. Schimmel A. 2001 *Islamo įvadas*, vert. Kazimieras Seibutis, Vilnius: Regnum fondas (versta iš Annemarie Schimmel, *Islam. An Introduction*, Albany: State University of New York Press, 1992).
23. Shalaby A. 1987 *At-Tarbiya wat-Ta'lim fi al-Fikr al-Islam*, (*Teaching and Education in the Islamic Thought*), Cairo: Maktabat al-Nahda al-Masriyya.
24. Sharif M. 1966 *History of Muslim Philosophy*, Kempton: Rutgers University Press.
26. Winter T. 1997 *Al-Ghazali on Disciplining the Soul and Breaking Two Desires*, England: Islamic Texts Society.

Priedai

1. Rašant arabiškų žodžių transliteraciją naudotasi Annemarie Schimmel knygos apie islamą vertimu, kurį atliko Kazimieras Seibutis bei knygoje pateikta arabiškų rašmenų transliteracijos lentelė (2001, 180).

Nr.	Raidė	ISO	Pavadinimas	Garsas	Transliteracija
1	ا	'	' <i>alif</i>	-	'
2	ب	b	<i>bā'</i>	b	b
3	ت	t	<i>tā'</i>	t	t
4	ث	th	<i>ṣā'</i>	sa tarpdantinis	s
5	ج	j	<i>džīm</i>	dž	dž
6	ح	ḥ	<i>ḥā'</i>	ḥaantgerklinis	ḥ
7	خ	kh	<i>chā'</i>	cha	ch
8	د	d	<i>dāl</i>	d	d
9	ذ	dh	<i>zāl</i>	z tarpdantinis	z
10	ر	r	<i>rā'</i>	r	r
11	ز	z	<i>zā'</i>	z	z
12	س	s	<i>sīn</i>	s	s
13	ش	sh	<i>šīn</i>	š	š
14	ص	ṣ	<i>ṣād</i>	saemfatinis	s
15	ض	ḍ	<i>ḍād</i>	daemfatinis	ḍ
16	ط	ṭ	<i>ṭā'</i>	ta emfatinis	ṭ
17	ظ	ẓ	<i>ẓā'</i>	zaemfatinis	ẓ
18	ع	'	' <i>ain</i>	-	'
19	غ	gh	<i>gain</i>	g	g
20	ف	f	<i>fā'</i>	f	f
21	ق	<u>k</u>	<i>kāf</i>	k	k
22	ك	k	<i>kāf</i>	k	k
23	ل	l	<i>lām</i>	l	l
24	م	m	<i>mīm</i>	m	m
25	ن	n	<i>nūn</i>	n	n
26	ه	h	<i>hā'</i>	ha	h
27	و	w	<i>vāv</i>	v	v, u
28	ی	y	<i>jā'</i>	j	j

2. „Mokytojo pareiga nenutolti nuo vaiku“, asmeninis vertimas iš arabų kalbos.
Šaltinis: Ibn Sahnun 2010, 8.

(35) Mokytojui neleidžiama nukreipti dėmesį nuo vaikų, išskyrus atvejus, kai jis neverčia jų recituoti, tuomet žalos jo pasišnekučiavime nėra, jei tą darant vaikai yra stebimi.

(36) Aš paklausiau: ar leidžiamas populiarus paprotys baigimo proga, kuomet mėtomi vaisiai į žmones? Jis atsakė: tai yra draudžiama, nes tai grobstymas, o Dievo pasiuntinys (tegul Dievas jį palaimina ir užtikrina jam taiką) uždraudė valgyti pagrobtą maistą.

(37) Jis tarė: Tegul mokytojas lieka darbštus ir pasišvenčia savo mokiniams. Jam draudžiama eiti melstis į laidotuves, nebent kai tai neišvengiama žmonėms, kurie jį įpareigoja dalyvauti, jis yra pasamdytas asmuo, kuris negali palikti savo darbo, dalyvauti laidotuvėse ar lankyti sergančiuosius.

(38) Jis turėtų paskirti laiką jiems, kuomet mokys rašybos ir jis turi juos versti konkuruoti vieną su kitu, nes tai padės jiems tobulėti ir mokyti juos. Jis gali leisti sudrausminti [mokiniam] vienas kitą, bet tai neturėtų viršyti trijų kirčių. Jam draudžiama suduoti vaikui per galvą ar veidą. Jam draudžiama atimti vaikui siųstą maistą bei gėrimus.

(39) Aš paklausiau: Ar manai, kad mokytojas gali rašyti teisines knygas sau arba kitiems? Jis tarė: Tuo metu, kai jis nemoko vaikų, nėra jokios žalos jeigu jis rašo sau ar kitiems, pavyzdžiui, kai jis paleidžia juos namo, bet kai jie [mokiniai] yra šalia jo, tai neabejotinai draudžiama. Kaip gali būti leistina palikti tai, kas yra jo pareiga ir užsiimti tuo, kas nėra jo pareiga? Nejau nesupranti, kad nėra leistina patikėti vieno mokinio priežiūra kitam? Kaip jis gali save užimti kitais žmonėmis nei jo mokiniai?

(40) Aš paklausiau: Ar jis gali leisti vaikui parašyti kam nors laišką? Jis tarė: Tame nėra jokios žalos. Tokiu atveju, rašant laišką jis [vaikas] mokysis. Mokytojas turėtų mokyti aritmetikos, bet tai nėra jo pareiga, nebent [mokytojui] buvo nurodyta tokia sąlyga, taip pat ir poezija, migloti žodžiai, arabų kalba, kaligrafija, ir visa gramatika - šiuose reikaluose jis veikia savanoriškai. Jam [mokytojui] dera mokyti taisyklingo galūnių tarimo.

wa-lā yaḥīlu l-mu‘alim ‘āna yaštaḡil ‘in l-ṣabyān ‘ilā ‘ān yakūn fī waqt lā ya‘rḍahum fīhi, fa-lā b’ās ‘ān yataḥadaf wa-hūa fī ḍalik yanẓaru ‘ālayhum wa-yatafaqadikum.

qālat: fimā y’amalu l-nās min ‘aīnd l-ḥatam, wa-min l-fākihāti yarama bihā ‘ala l-nās, ḥal yaḥīlu? qāla: lā yaḥīl li’anahu nahibati. wa-qad nahi rasūl ālahu sallā llāhu ‘alay-hi wa-sallam ‘in ‘akal t‘ām l-nahibati.

qāla: wa-laylazam l-mu‘alim ilā ḡatihād, wa-laytafaraḡa lahum, wa-lā yaḥbuz lahu l-ṣalāti ‘ala l-ḡanā‘iz, ‘ilā fymā lā bada lahu minhi miman yalzamihu l-naẓara fī ‘umrihi, li’anahu ‘aḡīra lā yada‘u ‘amluhu. wa-lā yatbi‘u l-ḡanā‘izu, wa-lā ‘ayādatu l-muraḍi.

wa-yaḍabaḡī lahu ‘an yaḥbi‘al lahum wa-qitān yamluhum fīhi l-kitāb wa-yaḡ‘aluhum yataḡaīrun li’āna ḍalik mimā yaṣalihum wa-yaḥraḡuhum wa-yasbīhu lahum ‘ādab bi’adāhum b’aidān. wa-lā yaḡaūz talāfan. wa-lā yaḡaūz lahu ‘ān yaḍarabu r’ās l-ṣabī wa-lā wa-ḡhuhu. wa-lā yaḡaūz lahu ‘ān yamn‘ahu min t‘āmihu wa-šrābihu ‘idā ‘ārsala wa-rā’ihu.

qalat: fihal yara l-mu‘alim ‘an yaktub linafsihi ‘āu liḡaīriha? qāla: ‘āma fī waqt farāḡuhu min l-ṣabiyān fa-lā b’ās ‘ān yaktub linafsihi wa-l-nās, miṭlu ‘an y’ādan lahum fī ā-l-niqlāb, wa-‘āmāmādamū ḥauluhu fa-lā. ‘āy lā yaḥbūzalehu ḍalik. wa-kayfa yaḥbūzalehu ‘an yaḥraḡu mimā yalzamihu l-naẓrafiha ‘ilā mā lā yalzamihu? ‘ilā yara ‘ānihū lā yaḥbūzalehu ‘an yūkulu t‘alīm bi’adāhum ‘ilā bi’ad, fa-kayfa yaštaḡilu bi-ḡayrihim?

qalat: fī ‘ādan l-ṣabī ‘ān yaktaba l’ā ḥada kitābān? faqāla: lā b’ās bihi. wa-ḥadā mimā yaḥruḡu l-ṣabī ‘idā kitāb l-risā‘il wa-yaḍbiḡī ‘ān y‘alamuhum l-ḥisāb, wa-laysa ḍalik bi-lāzam lehu ‘ilā ‘ān yaštartu ḍalik ‘alayhi, wa-kadālik l-š‘ar, wa-l-ḡaryb, wa-l-‘arabya, wa-l-ḥata, wa-ḡamy‘a l-nahū.

Application of educational methods and rules in IX-XI cent. Islamic madrasas

Summary

Education in any society has an indisputable influence, particularly on education develops the potential to convey or to shape the social, cultural and political values of the new generations which is like at that time the prevailing educational system mirror. VII–IX centuries in Islam became a period during which muslims understood education as the proper channel through which can be fully transmitted universal and sustainable social system as stated in the Qur'an.

This paper aims at educational methodology written by three scholars of Islamic golden age (IX–XI cent.) Ibn Saḥnūn (776-854) *Adab al-mu'allimin* (The Book of Rules of Conduct for Teachers), al-Qābisī (m. 967) *Al-Risalah al-Mufassilah li-Ahwal al-Muta'allimin wa Ahkam al-Mu'allimin wa al-Muta'allimin* (A Treatise Detailing the Circumstances of Students and the Rules Governing Teachers and Students) and al-Ġazālī (1058-1111) *Ihya' 'Ulum al-Din* (The Revival of Religious Sciences). The goals of this work is to analyze the beginnings of systematized educational methodology and to find out what educational methods were used in medieval Islamic period. The object of this research became the Islamic thinkers variation of educational concepts and features that they stress when formulating their methodical conception.

The comparative analysis of three scientists educational concepts led to the conclusion that Islamic education in many ways differ from other types of educational theories that are common in non-Arab countries because of the huge impact that Quran has on all areas of life. Also, the development of educational methodology had a direct impact on teachers situation change, and lastly, education in Islam was formed not only by muslims, this process had also influence from foreign cultures and their scientific achievements.

This study might be useful for those who are interested in education and its methodology development in geographical areas which belongs to Islam.